

BUDAPEST A NÉPVÁNDORLÁS KORÁBAN

(I. MONDAI TÖRTÉNET. AZ ETZELBURG, SICAMBRIA ÉS BUDA NEVEK KELETKEZÉSÉNEK MAGYARÁZATA. —
II. RÉGÉSZETI NYOMOK. AZ Ó-BUDAI ÉS LÓVERSENYTÉRI NÉPVÁNDORLÁSKORI LELETEK. — III. A NÉP-
VÁNDORLÁSKORI LELETEK ETHNIKAI CSOPORTOSÍTÁSA.)

IRTA

NAGY GÉZA

I.

Sűrű homályba van burkolva Budapest környéke a népvándorlás ideje alatt.

Attól fogva, hogy a római csapatok kivonultak Pannóniából s helyüket a római birodalommal olyan a milyen szövetséges viszonyban levő barbárok foglalták el, a mi Salamon Ferencz egybevetései szerint 378 körül történt,¹ Aquincum, a rómaikori város nevét is mind ritkábban emlegetik.

Utoljára *Acingus* néven az V. század dereka táján olvassuk Sidonius Apollinaris, galliai latin költő egyik versében, melyet Maiorianus nyugot-római császár (457—461) tiszteletére írt.² Azután hét századon keresztül sem róla, sem a helyén vagy környékén alakult új városokról vagy községekről nincs többé semmi hír.

Csak a XII. század folyamán hallatszik az *Etselburg* név, melyet a monda a hunn király, Attila, németesen Aziló, Etsel nevével kötött össze, Aquincum romjaiban Attila királyi palotájának maradványait keresvén, Attila városának (*civitas Athilæ regis, urbs Adtilæ dicta*) magyarázván az Etselburg nevet, a mi tulajdonképen nem egyéb, mint a régi Aquincum vagy kései latin nyelven *Acingus* névnek germán változata: *Acingburg, Acinburg* s további fejlődésben ez utóbbi változatoknak az Attila-mondák befolyása alatti népetimologiai átalakítása.³ Priskus Rhetor után tudjuk, hogy Attila székhelye nem Budán, hanem az alföldi rónaságon volt, nincs tehát semmi történelmi alapja annak a még napjainkban is kísértő hiedelemnek, mintha a régi Buda róla vette volna az Etselburg nevet. Ellenben az *Acinburg* és *Acilburg* közt oly csekély a különbség, hogy egyáltalán nem csodálkozhatunk a fölött, ha a népvándorláskori barbárok fölcserélték e két nevet abban a jóhiszemben, hogy a virágzása korában valami 40—50 ezernyi lakossággal bíró nagy város romladozó épületei csakis attól a

¹ *Budapest története*. 1885. II. k. 4. l.

² *Bibliotheca veterum Patrum*. Tom. X. p. 569. (Salamon id. m. II. 26.)

³ Így magyarázza Salamon is id. m. II. k. 51. l.

nagy királytól származhatnak, kinek világra szóló tettei barbárra és rómaira egyforma mély benyomást gyakoroltak.

Az a körülmény, hogy Aquincum nevét a németek tartották fenn, arra mutat, hogy a magyarországi germán elemnek volt egy olyan rétege, mely a pannóniai rómaiság elzülése alatt ennek a helyét foglalta el s átélve a népvándorlás zivataros korszakát, összekötő kapcsul szolgált a római uralom és az Árpádok kora közt.

Más nyomok is utalnak erre.

Győr német neve, a *Raab*, szintén a rómaikori város nevével, az *Arrabonával* függ össze, itt is a germánok tartották fenn a római város emlékét; ellenben a magyar Győr egészen más eredetű, alighanem az avaroktól származik, kiknek itt — a Rába torkolatánál — egy hringjük, gyepüvel körülvett gyűrűalaku erődítményük lehetett.* Ugyancsak németek voltak azok is, kiknek nyelvében a római *Scarabantiá*-nak előbb *Skarbantta*, *Scharpanddá* kellett idomulnia s csak ezen közbeeső Scharpand, Sarpan alakból állhatott elő aztán a magyar *Sopron* olyan hangtani szabály szerint, minőre «*törpe*» és «*tupri*» szavaink szolgáltatnak példát.

Hogy Aquincum, meg egy pár más pannóniai város emléke nem enyészett el a római uralom megszűnése után, mint a daciai városoké, ez mutatja, hogy ama városok a népvándorlás korában is fennálltak. Lesüljedhetnek, népességük rendkívül lepadhatott, de ha tengődtek is, megmaradtak, soha nem váltak teljesen lakatlan romhalmazokká. A mi Erdélyben történt a római elem kivonulása után, hogy p. az Aquincummal vetekedő, sőt azt talán fölülhaladó *Sarmisegethusa* későbbi megszállói már nevét sem hallják a romoknak, hanem elnevezik *Gredistyének*, *Várhelynek*; vagy a mit *Apulumról* (Gyula-Fehérvár) mond a magyar hagyomány, hogy t. i. erdő nőtte be helyét s vadászat közben akadt Gyula vezér az egykori város porladozó falaira: ez a sors nem érte Aquincumot. Mindig lakott hely volt s lakói, a név tanúsága szerint, germánok voltak.

Ezek a germánok még a népvándorlás korában, talán a frank hódítások alatt, újabb rokon elemekkel gyarapodtak, a kik amazokat beolvastották. Bizonyos ugyanis, hogy az *Etzelburg* név a hozzáfűződő mondával csakis felnéme-

* Erre mutat, hogy Nagy Károly a 791-iki hadjárat alatt csak a Rábáig hatolt. (*Habuit conflictum magnum cum Hunnis et vastavit Hunniam plaga magna usque flumeo Rappa*. Chronicon Moissiac. ad ann. 791. *Usque Arrabonis fluenti*. Annales Laurishamentes.) Hogy a «Győr» névvel valami erődítményféle jelentés van összefüggésben, Diós-Győr és Szolga-Győr neve sejteti, melyek szintén várak voltak. Eginhard (Annales ad a. 796.) *Ringusnak* nevezi az avar khágának Tisza melléki székhelyét, a miből az tűnik ki, hogy a «vár» jelentésű *Győr* név azonos a hunn-bolgár eredetű magyar «gyürü» (tör. jüzük, csuvas: szjürő) szóval; Eginhard azonban hozzá teszi: *Ringus, a Longobardis autem Campus vocatur*, a mi az árpádkori magyar «gyepü»-re emlékeztet.

tektől származhatik, olyanoktól t. i., kiknek nyelvében a *t*-ből *z* (c) lett (Attila — Aziló, Etzel). Hogy pedig ezek a frank uralom idejében költözhettek Ó-Budára, a *Sicambria* névből sejtethető. Ez lett volna ugyanis a monda szerint Ó-Buda régi neve, mielőtt még Attila városának nevezték el.

E mondát a Kézaitól, Márktól, Thuróczitól s más középkori magyar krónikástól átirtn Hunn Krónika említi, melynek szerkesztését a Marczali által felhozott okok alapján II. Endre korába tehetni.¹ A mondát a tudós olasz Bonfin egy koholt fölirattal toldja meg, mely az ő állítása szerint Mátyás király idejében Ó-Budán Beatrix királyné palotája alapjainak ásatása alkalmával került napvilágra s így hangzott: «Legio Sicambrorum hic præsidio collocata civitatem ædificarunt, quam ex suo nomine Sicambriam vocaverunt» vagyis «a sicambrok legiója őrségül ide helyeztetvén, várost épített, melyet a saját nevével Sicambriának nevezett».²

Fölösleges volna ismételní azokat a sokszor elmondott érveket, a melyek kétségtelenné teszik, hogy ilyen föliratot nem találhattak, hanem az egész Bonfinnak a meséje; minket a kérdésnek csak az a része érdekelhet, mi adott okot arra a mondásra, hogy Ó-Budát valaha Sicambriának nevezték?

Pesty Frigyes «A helynevek és a történelem» cz. értekezésében³ kimutatta, hogy a monda elemei a XI. századbeli francia krónikákban találhatók föl, a melyek szerint a trójaiaktól származott frankok egy csapata Trója eleste után Antenor vezérlete alatt a Mæotis tengerhez s innen átkelve a Tanais folyón Pannóniába költözött, hol megtelepedett, Sicambriát építette s egész Valentinianus császár idejéig a rómaiak adófizetője volt, ekkor azonban Valentinianus által megveretvén, szétfutott Európában s egy része a Rajna melléken telepedett meg, míg egy másik rész visszamaradt Sicambriában a Duna partján, magának egy Torcat nevű királyt választott, miért is népe a Torchi nevet nyerte. Nem hinném, hogy a monda egészen a krónikairók képzeletének a szüleménye volna, de a magukban is zavaros történelmi hagyományokat a krónikások naiv okoskodása még jobban összezavarta. Hogy a germán gótok, meg a velük egyesült szarmata törzsek, taifalok, alánok stb., előbb a Dnyeper és Don (Tanais) vidékén tanyáztak, s úgy költöztek Pannóniába, majd Galliába; hogy épen Valentinianus császárnak volt baja egy másik germán néppel, a Pannónia északi határszélén lakó kvádokkal (svévekkel), a kik aztán az V. század elején szintén alánokkal egyesülve, ugyancsak Galliának vették útjokat; hogy a «si-

¹ A magyar történelmi kútfők az árpádházi királyok alatt. 40. s köv. II.

² *Rerum Hungar. Decas* I. Lib. I.

³ Megjelent a Magy. Tud. Akadémia kiadásában, «Értekezések a történelmi tudományok köréből» VIII. kötete. I. sz. a. Budapest, 1878. 12. s köv. II.

cambriai» vagyis aquincumi régi népesség szétzüllése mindjárt Valentinianus kvád-hadjárata után következett be: ezek történelmi tények s bizonyos, hogy ezeknek az emléke folyt össze a mondában. De hogy mikép kerültek a frank sicambrok a Duna mellékre, vagy helyesebben mondva, mi adott okot arra, hogy a sicambrok neve belevegyüljön a pannóniai eredetű hagyományokba: ezt alig lehet másként megmagyarázni, mint hogy Nagy Károly hódításai után frank eredetű gyarmatosok telepedtek meg Aquincumban, hol egy régebbi germán népréteget találtak.

Ez azonban csak arra vet világot, mi módon történhetett, hogy a galliai germánok pannóniai zavaros emlékeiből Aquincumban valami helyi monda alakuljon, de a kérdés azon oldalát homályban hagyja, miért fejlődött a monda olyan irányban, hogy a dunamelléki város frankjait egyenesen a sicambrokkal hozza összeköttetésbe. Ennek már csakugyan nincs semmiféle történelmi háttere, hanem, mint ilyen esetekben történni szokott, a monda kiindulási pontja bizonyosan valami névcsere volt. Erre nézve alkalmas magyarázatul szolgál egyik avar vagy hunn-bolgár törzsnek a neve, a *zabender*; igaz ugyan, hogy Theophylaktus Simokatta (VII. 8.) szerint ez a törzs még akkor is visszamaradt régi hazájában, midőn a VI. század utolsó éveiben a tarniakhok és kotzagerek a már előbb Pannóniába vándorolt többi avarsághoz csatlakoztak, de hiszen a VII. század hetvenes éveiben Kuvrat, az azovi tengermelléki onogundur-bolgár fejedelem egyik fiának vezérlete alatt a keleteurópai turán törzseknek egy újabb csapata költözött az avarok közé s vagy már ekkor, de minden esetre a honfoglalás után zabanderek szállták meg Buda környékét.

Ilyen név alatt természetesen hasztalan keressük őket s azért szükségesnek tartom, hogy egy pár szóval kitérjek a *zabender* név magyarázatára.

A bizanci írók az V—VIII. század folyamán gyakran emlegetik a *szabir* nevű hunnokát, rendesen az onogurokkal vagy unugurokkal együttesen, úgy hogy a két népet egymáshoz nagyon közel álló törzsnek kell tekintenünk. Hogy az onogurok vagy unugurok, bármi volt is különben az eredetük és nemzetiségük, a magyarságban olvadtak föl s róluk neveztek bennünket a szlávok és a nyugoti népek ungroknak, ugroknak, hungaroknak: ezt az újabb ethnologiai kutatások kivétel nélkül megerősítik. Bizonyos tehát, hogy a magyarság alakulásában a *szabir*-hunnoknak is nagy részük volt, a mire különben egyenes adatot is hozhatunk föl a X. század közepe táján élt Konstantinus Porphyrogenitus császár után, a ki egy helyen azt mondja, hogy a magyarokat (vagyis ő szerinte turkokat) régebben *szabartioaszfaloinak*, azaz — a névhez toldott görög értelmezés elhagyásával — *szabaroknak* nevezték.

A *szabir* és *zabender* névalak egymáshoz való viszonyát az onogundur-

bolgárok neve világítja meg. Munkácsi Bernát magyarázata szerint,¹ ez az onogundur alak nem más, mint a két *r* betű dissimilációjával az onogur-dur változata vagyis az onogur név többszáma a török nyelven beszélő hunn-bolgár népségnél. E magyarázat ellen alig lehet kifogást tenni, már pedig ugyanolyan hangváltozási szabályok szerint a hunn-bolgár szabirok neve is a többes számban szabír-dir helyett szabindir, Theophylaktus Simokattánál zabender volt.

A szabir, szabár név utórészét képező *ir-, er-, ar, ur* végzet több kelet-európai népnévben föltalálható s van rá eset, hogy nyilván a török-mongol *er, ir, ar* = férfi, ember, népszóval azonosítva el is hagyták, pl. az Azovi-tenger mellékén lakó kuturgur vagy kotrager hunn-bolgár törzs neve kotrag alakban is előfordul; a volgai bolgárokat némely író, mint az orosz Nesztor, Viterboi Gottfried, a belga Rubruquis, a turkesztániai Abulghazi stb. blakoknak, volachoknak, phalagoknak, olakoknak vagy ulakoknak is nevezi, a mi korántsem az oláh, vlah, valh névből származott, hanem egyszerűen a képző nélküli bolg-ár név változata s a nyugoti írónál az ismertebb Vlah névvel való összezavarása. Ugyanez történt nálunk a szabir vagy szabár hunnok nevével, kiknek emléke mondáinkban *Csaba-Magyar* (Soba-Moger), *Csaba hunnjai*, *Csaba népe* elnevezés alatt maradt fenn s így Csaba nevű községeink Békés, Borsod, Jász-Kún-Szolnok, Pest, Solnok-Doboka, Somogy és Zemplén megyékben nyilván az ő egykori telepeik voltak.

A pestmegyei két *Csaba* (Pilis- és Rákos-Csaba) község Buda környékén fekszik több más olyan községgel együtt, melyeknek neve szintén vagy a Csabamondával vagy Anonymus kunjaival van összefüggésben, a mely kunok alatt lehetetlen más népet érteni, mint régebben a kazarok alá tartozó, de tőlük elszakadt s Árpádhoz csatlakozott kabarokat, azaz más néven szabarokat.²

Ilyen *Kaláz* község, mely a bozóki prépostság 1135-ki alapító-levele szerint a Kalez nemzetség telepe volt, s aztán a már Fejérmegyében fekvő *Kálóz* puszta Tárnok közelében; a kalizokat vagy chvalisokat Nesztor majd a volgai bolgárokkal, majd a kozárokkal hozza kapcsolatba, nálunk ott találjuk nyomait, hol Anonymus kunjai tanyáztak.³ Ilyen a *Csepel* sziget, melynek nevét

¹ Ethnographia. VI. 1895. 370.

² Hogy a *kabar* és *szabar* név csakugyan összetartozik, bizonyítja az, hogy a Konstantintól említett *karchas* nevű bíró Sz. László törvényeiben *sarchas* néven fordul elő, a bessenyő *kangarok* ivadékait ma *csángóknak* nevezzük.

³ A IV. Béla 1262-ki átiratából ismert bozóki alapító levél szerint a Duna mellett — (Békás) — Megyer fölött volt a kalez-nemzetség. (*Item in Meger iuxta Danubium intra generationem Kalez sunt decem vineae.* Fejér Cod. Dipl. VII. 5. 103.) Egy 1212-ki oklevél Boroksa puszta (V. ö. Brucsa-nemzetséggel, mely Anon. sz. a kun Bojta vezértől eredt) határában Kualuz völgyet említ (Haz. Okl. VI. 8.) lehetséges, hogy ez a Tárnok melletti Kálóz puszta s a Boroksa a mai Baracska; egy 1252-ki oklevél

Anonymus Árpád kun eredetű lovászmesterétől származtatja. Ilyen *Érd* község, melynek neve azzal a hunn (vagyis kun-kabar) nemzetséggel egyezik, melyből, a monda szerint, Etele származott. Ilyen továbbá a középkori, később azonban elpusztult *Székely* község, mely az említett Káloz puszta és Tárnok közelében feküdt; a székelyeket a monda Csaba hunnjaihoz számította, de bizonyítja Ibn Roszteh is — eszeget (más arab íróknál: el-szekek, dsekil stb.) néven a bolgárok egyik törzsének mondván őket, hogy a hunn-bolgár népséghez tartoznak.

Mindezen községnevek olyan ethnikai emlékeket foglalnak magukban, melyek egy vagy más módon a hunn-kabar hagyományokkal fűződnek össze s együttesen a mellett tanuskodnak, hogy Buda környékét a magyar fajta népség azon elemei szállták meg, melyeket a monda «Csaba-magyaroknak», «Csaba hunnjainak» nevezett, történelmi nevük szerint pedig eredetileg török nyelvű szabir-hunnok voltak.

A míg e szabírok el nem feledték a régi hunn-bolgár nyelvet, melynek a mai csuvas nyelv az egyedüli maradványa, nemzeti nevük többes számot jelölő «szabindir», «zabender» alakja sem lehetett ismeretlen az egykori Aquincumból Acinburggá vált német község német származású lakói előtt. Buda környékének ethnografiai viszonyai tehát elég alkalmat szolgáltatottak arra, hogy az ottani népmetség, melynek jelentékeny része volt hunn mondáink kifejlesztésében, egyenesen az ősi Aquincumot tegye meg a hunn hagyományok központjának s ha már egyszer az Acinburg nevet arra magyarázta, hogy az a. m. Attila városa, ez szükségkép megszülte azt a másik kérdést, hogyan nevezték hát a várost Attila király előtt? Mert a mondában legkisebb nyomot sem találunk arra, mintha a város építését Attilának tulajdonították volna, sőt ellenkezőleg, olyannak tartották, mely megvolt Attila előtt is. Hagyományaikban nyilván fennmaradt az emléke, hogy ők már akkor is Acinburgban laktak, a mikor a hunnok beköltöztek, tehát a további okoskodás fonala szerint németek építették valamikor. A mondai fejlődés ezen pontján azután nagy jelentőséget nyertek az olyan hagyományos emlékek, melyek a közép-dunamelléki pannóniai és a galliai germán-ságot közelebbi kapcsolatba hozták egymással. A frankok országában voltak bizonyos népelemek, melyekről nem feledték el, hogy valaha a Tanais és Mæotis környékén laktak s Pannóniából költöztek Galliába; alánok, góthok vagy pedig frankok voltak-e ezek, az ilyen megkülönböztetések a X—XI. század felé Galliában már elvesztették jelentőségüket. Bizonyosan frankok voltak,

szert a zemplénmegyei Kechelpotok (Anon.sz. Kethel kun vezérről nevezve) szomszédságában Kaluzér nevű völgy volt. (Haz. Okl. VI. 69.) A fejérmegyei Aba község mellett szintén van egy Kálozd nevű község. (L. különben A fejérmegyei tört. s rég. egyl. Évkönyve. II. évf. 1893. 212—214. l.)

mert hiszen Acinburg környékén is olyan népség tanyázott, mely a Mæotis vidékéről vándorolt be; azt mondják ezekről, hogy hunnok, de az öreg emberek még tudnak róla, hogy «zabender» néven is emlegették őket. A hunn elem elmagyarosodásával a «zabender» értelme vesztett s közelebről meg nem határozható üres névvé vált, le is foglalta a németiség, mert mi lehetne más egyéb, mint a frank «sicamber» név eltorzítása, hisz a hunnok egyéb német szót is kivtköztetnek eredeti formájából.

Ilyen lehetett az a gondolatmenet, mely a monda fejlődésében arra a hiedelemre vezetett, hogy az Attila városának megtett Acinburgot a frank sicamberek alapították s róluk eredetileg Sicambriának nevezték. Csakis ilyen mélyebb alappal bíró néphit mellett történhetett, hogy későbbi óbudai határjáró oklevelekben a sicambriai mezőn levő kaszálókról, Sikambria Wyzéról stb. van szó, a mik általános használatban levő helynevek, nem pedig egyik-másik írdeáknak a tudákos ráfogásai.¹

Ilyen összefüggésben talán a *Buda* név keletkezésére is derül egy kis fény. Újabb íróink (Salamon F., Riedl Fr.) szláv vagy germán eredetűnek tartják a nevet, melynek értelme körülbelől annyi volna: «olyan hely, hol kisebb fajta fa épületek» vagyis a nyelvünkben szintén meghonosodott megfelelő szóval kifejezve: «bódék»² voltak. Ilyen elnevezés aligha illett Aquincumra, ha még úgy lesülyedt is; a németek már csak azért sem nevezhették így; mert nekik megvolt a városra az Etzelburg nevük, a szlávok pedig, a kiknek ittlétét a «Pest» név bizonyítja, félig földbe vájt putrijaikkal szemben semmi esetre sem tekinthették egyszerű bódéknak az aquincumi épületeket, még ha romokban találták is azokat. Úgy látszik tehát, hogy ez a magyarázat nem állhat meg s van valami magva annak a mondának, hogy «Sicambriát» a hunnok nevezték el Budának, természetesen, nem Attila testvéréről, hanem valami más okból s mint hunnbolgár helynév, megfelel a székelyföldi Budvárnak Sz.-Udvarhely mellett s az al-dunai Budunnak vagy Vidinnek, melynek sorozatába tartozik a gr. Kuun G. által fölemlített daghesztani Kara-Budachkent (Fekete-Budach város) kumyk község neve is.³ De épen a monda vezet rá, hogy a föntebbi magyarázat adja meg a kulcsot a Buda név keletkezésének megfejtéséhez. A németek Etzelburgnak, a hunnok Budának nevezték el a várost, a hogy a monda állítja; ez más szóval azt teszi, hogy a németek által lakott városrész neve volt Etzelburg,

¹ Pesty Fr. id. m. 17. l.

² A székelyeknél egyenesen *buda* alakban van meg a szó s az «illemhely» megnevezésére használják.

³ Relationum Hungarorum cum Oriente gentibusque Orientalis Originis Historia Antiquissima. Kolozsvár, 1895. II. 185.

azt a részt pedig, hol, mint egykor Attila székhelyén s aztán a IX—X. századbeli volgai bolgár városokban, a «hunnok» könnyű faépületei emelkedtek, ezt a városrészt a németek elnevezték Budának, a bódék helyének. Ez a rész a város déli oldalát foglalta el s úgy terjedt tovább dél felé egész a pesti hegyig, (a Várhegy), melynek szintén megvolt a külön német neve, a Pest (kemencze, sziklahasadék) név átfordítása, az Ovena vagy Ofen. Azok a hunnok pedig, kikről vagy helyesebben kiknek faépületeiről a Buda név származott, nem lehettek mások, mint az Anonymus által említett s Takson korában bevándorolt izmaeliták, kik az oroszok 969 körüli volgamelléki pusztításai elől menekültek Bular földről s mint Anonymus mondja, Pesten telepedtek meg.

Sakkor még egy lépéssel tovább mehetünk. A pesti izmaeliták fabódés helye, a Buda, tulajdonképp vásárhely a pesti hegy (Vár) és Etzelburg közt s ez esetben eredeti magyar nevét is megkaptuk; nem más, mint a II. Géza király 1148-ki oklevelében említett *forum Geysae* = Géza-vásár, régiesen: Gyejcsa (Dejcse)-vásár, melynek vámját a budai prépostságnak adományozta.¹ Úgy látszik, a dömösi prépostság alapító-levelében, 1138-ban említett *villa Geysce* (Geiche, Geyca)² azonos a Gézavásárral s így a név minden esetre korábbi II. Gézánál. Ha az izmaeliták Takson uralmának vége felé költöztek hazánkba, akkor a legvalószínűbb föltevés az, hogy a név fiának, Géza fejedelemnek az emlékét őrizte meg, a ki — úgy látszik — földet adott nekik és vezéreiknek s a nép kétharmadát, mint Anonymus mondja, a várnépség közé osztotta be.

Hogy a hunn-bolgár elem csupán ezen izmaelitákkal jutott volna Buda környékére: nem tartom valószínűnek. Mindenesetre már előbb is tanyáztak itt rokon elemek, a mit az Aba-nemzetséggel összefüggő *Érd* vagy a *Csaba* községnevekből következtettek. De másfelől bizonyosnak vehető, hogy a város határában a hunnféle elemből ők telepedtek le először a németek közé, kiknek területe nemcsak a pesti hegyig nyul le, hanem dél felé a Gellérthegyen túl eső mezőségre is kiterjedt, melyet *Krenfeldnek* (Creynfeld, Craynfeld, Kreenfeld, magyarosan Kelenföld) neveztek, akár az ott talán bőven termő vad tormáról, akár más okból, Pauler szerint ugyanis a. m. *Grünfeld* = zöld mező, Borovszky szerint *Kraejenfeld* = varjas mező.³ Az is lehetséges, hogy a *Krain*, *Krajna* nevet a pesti vagyis a Gellérthegy körül lakó régi szlávoktól vették át; a magyarság-

¹ Salamon (Budapest tört. III. k. 17. s köv. II.) azt hiszi, hogy ez oklevelet csak a XIII. század végén hamisították, midőn aztán III. Endrével átírták, de okadatolásában semmi olyat nem tudtam találni, a mi az oklevél hitelességét megingatná.

² Knauz, Mon. Strig. I. 90, 92, 95. I.

³ Pauler Gy., *A magyar nemzet története az árpád házi királyok alatt*. I. 445. — Borovszky S., *A honfoglalás története*. 90. I.

hoz mindenesetre már a német név került, az tehát nem szlávokat, hanem németeket talált a pesti hegy déli részén is.

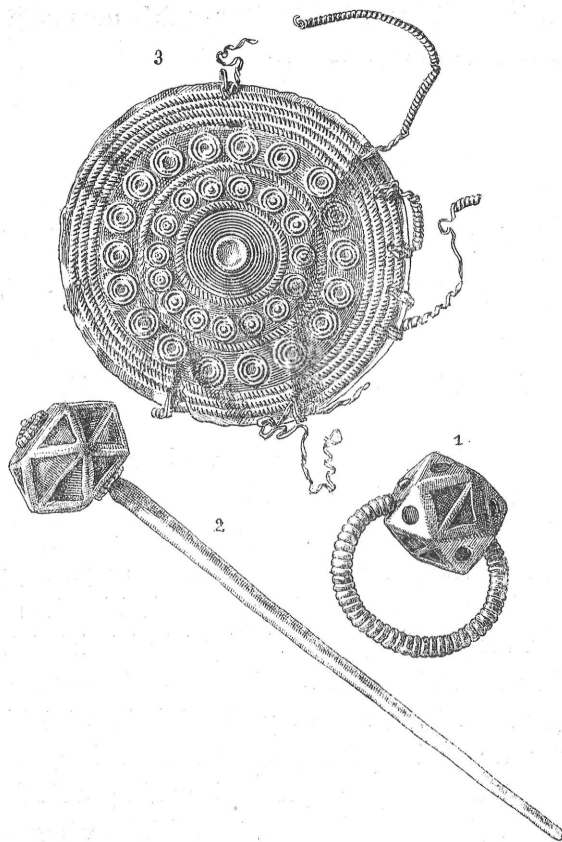
II.

Az egyenes történeti adatok hiányát a régészet volna hivatva kipótolni. Népvándorláskori emlékekben azonban oly szegény Budapest környéke, hogy azokból az egész korszakra nem lehet következtetést vonni. Ó-Buda területén egy pár szórványosan lelt ékszer s a Duna balpartján a Lóversenytéren több sír mellékletei: ennyiből áll az egész, a mi a népvándorlás korából Budapesten napvilágra került.

Ethnikai szempontból nagyon magára vonja a figyelmet a bécsi udvari Kunsthistorische Sammlung néhány Ó-Budán lelt arany tárgya, ú. m. egy gyűrű és egy tű, mindegyik sok szögletű fejjel, mely rekeszekbe foglalt gránátokkal van díszítve. A gyűrű (I. 1.) karikája rovátkolva van, feje tompa hegyű kockából áll, úgy hogy négy nagyobb négyszögből és nyolcz kisebb háromszögből összetett tizenkétszöget képez, melynek négyszögeit egy átló két-két háromszögre osztja, mindegyiket egy keretes gránát töltvén be, míg a háromszögek közepét apró köridomú ékkő foglalja el. A tű (I. 2.) vagy talán inkább tűvé kiegyenesített nyílt fülbevaló feje szintén tompa hegyű kocka, csak hogy itt a háromszögek mezejét is keretes háromszögű, a négyszögekéhez hasonló gránát foglalja el; a hol a tű vagy fülbevaló átmege a kockafejen, alul-fölül gyöngysoros gyűrű fogja körül. Hasonló jellegű ékszerek nálunk a pusztá-bakodi (Pest m.), perjámosi (Torontál m.) és bököny-mindszenti (Csongrád m.) leletekben fordulnak elő (II.),¹ melyek egész összességükben arra mutatnak, hogy germánoktól származnak. A rekeszes gránátokkal ellátott ékszerek mindenfelé föltalálhatók nyugaton, a merre a népvándorlás korában germánok laktak; Galliában a Merovingok alatt a frankok, Britanniában az angolszászok, Hispaniában a visigóthok, Helvetiában a burgundok, Italiában a góthok és longobardok honosították meg s a népvándorlás első időszakából származnak. Keletkezését alighanem a Dél-Oroszországba benyomult góthoknál kell keresni; erre vall, hogy kelet felé egész a Kaukázus északnyugoti részéig feltaláljuk nyomait, pl. Kabardiában, hol az Urusbijev-féle csegemvölgyi leletben fordul elő a mieinkhez hasonló jellegű fülbevaló (III.).²

¹ Hámpe J.: *A régibb középkor emlékei Magyarhonban*. Budapest, 1894. III. 2. VII. 1—2. LXXV. 3.

² *Materialij po archeologia Kavkaza*. Moszkva, 1888. I. k. XX. t. 2.

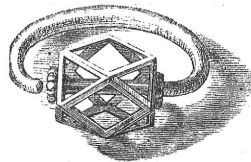


I. Ó-budai arany tárgyak a bécsi Kunsthist. Sammlungenben.

Az óbudai gránátos ékszerek tehát a germán hódítók emlékei közé tartoznak; időkoruk aligha későbbi az V. századnál. Ezekhez járul egy arany korong (I. 3.), közepén gyűrűzetes kidomborodással, e körül két sorban körkörös díszí-



Bökény-mindszenti ékszer.



Bakodi gyűrű.

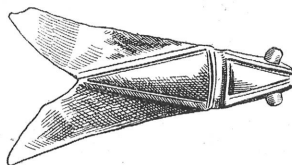
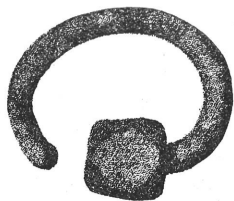
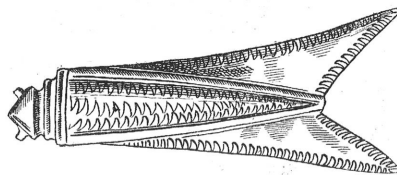
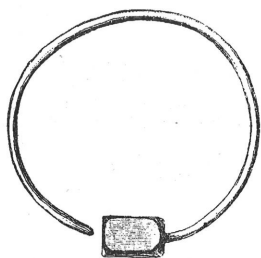


Perjámosi gyűrű.

II. Népvándorláskori rekeszes ékszerek a bakodi, perjámosi és bökény-mindszenti leletekből.

téssel, a két körkörös mező közt egy s a korong szélén négyszeres rovátkos gyűrűzettel; a korong azonban már nem tartozik a barbárok emlékei közé, Aquincum római eredetű vagy elrómaisodott kelta népétől származik.

A rómaiság legvégső időszakából, az elbarbárosodás kezdetéről valók az *aquincumi* ásatási területen napvilágra került s az aquincumi muzeum birtokában levő ú. n. cicada-fibulák (rajzaikat lásd ide mellékelve IV.), továbbá azon széles övlemezek, melyeket Budán a *Drasche-féle téglavető* telkén egy téglasírban római érmekkel együtt találtak.* Az érmek szerint a lelet még a barbárok benyomulása előtti időből, a IV. század elejéről származnék, az övlemezek



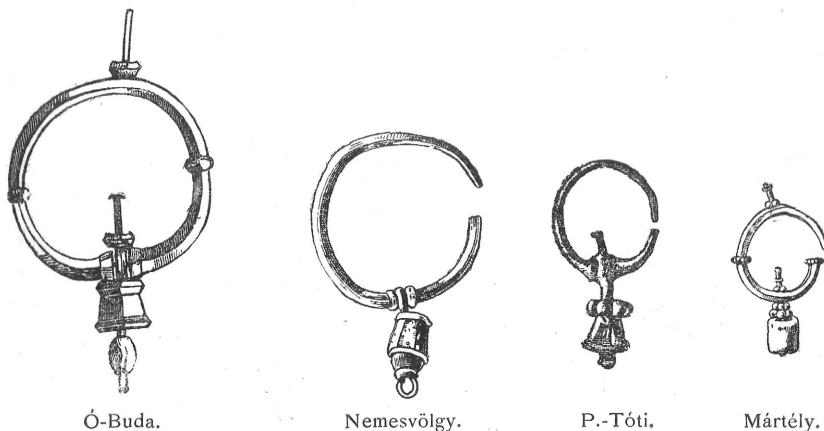
III. Kaukaszai csegevölgyi fülbevalók.

IV. Aquincumi cicada-fibulák.

sarkaiban levő keresztet idoma azonban, Hampel J. szerint, későbbi a IV. századnál, úgy hogy időkorát legalább is az V. század elejére kell tennünk. A rossz ezüsből készült lemezek közül egy az öv összekapcsolására szolgált, kettő pedig az öv díszítésére; a kapcsoló lemez egyik végén hosszúkás keskeny négyszögű lyukkal van ellátva. Alakja és díszítése mindegyik lemeznek egyforma, négyszögidomúak s az aranyozott és niellos ékítmény közepén körbe foglalt s egymásra helyezett két keresztből áll, melyet egy csúcsára állított s hegyeinél csonka négyszög vesz körül, mindegyik oldalánál egy-egy körbe foglalt s vége

* Römer Fl., Arch. Közl. IV. 101. — Hampel J., Arch. Ért. 1894. XIV. 24. és *A régiebb középkor emlékei*. Budapest, 1894. XLIV. tábla, 1—2.

felé kiszélesülő kereszttel, az egésznek keretül szolgál a lemez szélein végig futó habmeanderes ékítmény, mely a keret közepét foglalja el, külső és belső oldala pedig zezgúgos vonalból áll. Hasonló széles övlemezcsatok, az általánosabb keretes csatfej helyett a lemez testén alkalmazott szíjlyukkal s elbarbárosodott habmeanderes díszítéssel elég gyakran előfordulnak a germánok által megszállt területen;¹ nálunk hasonló jellegű, már teljesen barbár lemezecsát egy eddigelé még közzé nem tett szolnok-dobokamegyei leletben fordult elő; némileg különbözik ezektől a győri övcsat, a mennyiben keretes fejvel van ellátva, de annyiban ehhez a csattipushoz tartozik, mert itt is megvan a lemezcsat felső része, csakhogy különválasztva, az övszík másik végéhez erősítve s a csatfejnek megfelelő félkörídomú kivágással ellátva.²



Ó-Buda. Nemesvölgy. P.-Tóti. Mártély.
V. Az ó-budai, nemesvölgyi, p.-tóti és mártélyi népvándorlaskori fülbevalók.

Az óbudai népvándorlaskori leleteket néhány arany fülbevaló egészíti ki abból a legáltalánosabbnak mondható típusból, melynek vékony karikája oldalt kis gyűrűtagozattal, a karika felső része, valamint az alsó résznek úgy belső, mint külső oldala kis peczekre fűzött ékkövel, gyönggyel vagy színes üveggel volt ellátva. Ezek közül egy párt arany sodronyból fonva s gyönggyel ékítve az óbudai *Viktoria-téglagyár* telkén találtak;³ egy harmadik, melynek közelebbi lelhelyét nem ismerjük, smaragddal volt díszítve, ez utóbbinak rajzát az *Archæologiai Értesítő* (IV. 1870. 44. l.) után ide mellékelve közöljük egy pár hasonló fülbevalóval a nemesvölgyi, mártélyi és p.-tóti népvándorlaskori leletekből (V.).

¹ Lindenschmit L., *Handbuch der deutschen Alterthumskunde*. I. Braunschweig, 1880. 369. l. Taf. VII.

² Hampel J. *A régibb középkor*. CXXVIII. tábla.

³ *Arch. Ért.* IV. 1870. 287. l.

Ennyi az mindössze, a mi a Duna jobb partján a népvándorlás korából napvilágra került.

Valamivel több emléket ismerünk a balparti területről, hol a *Lóverseny-téren* 1879 tavaszán több népvándorlaskori sírt földöztek föl, melynek mellékletei, ú. m. bronz övtagok és egyéb ékszerek, vaseszközök, csonttárgyak, edény és töredékei s három koponya a többi csontrészszel együtt, ha talán nem is egész teljességben, ugyanazon évi márczius 18-án Jezovics Kornél és Fischer Henrik mérnök urak ajándékából a Magyar Nemzeti Múzeum régiségosztályába kerültek.

A lelet legalább is két övnek a részeit foglalja magában. Mutatja ezt a két egyenes dísztag, melyből egynél több egy sírban soha nem szokott előfordulni, de kitetszik a szíjvégek díszítményeiből, a mi háromféle motívumot tüntet föl, holott nemcsak a fő- és mellékszíjvégek ékítése volt egyforma, de — mint Lipp mondja a keszthelyi leletek leírásánál — a teljes övdísz, bármennyi alkatrésze volt is, díszítésében összhangzó, összetartó egészlet képezett, egy és ugyanazon ékítmény vonult minden darabján, a legkisebben úgy, mint a legnagyobb végig. Ez alapon tehát már három övre következtethetnénk, csakhogy egy díszítésére nézve egy magában álló szíjvéget a női sírra vehetünk föl, a melyben a fülbevaló párt találták; a női sírokban pedig csakugyan magában szokott előfordulni a szíjvég minden egyéb övrész nélkül, melyek a férfisírok mellékletei közé tartoznak; a czikói 513-ik (női) sírban lelt indás szíjvég a jobb vállnál feküdt.

Marad tehát két öv. Ezek közül egyiknek alig egy-két alkatrésze van meg a leletben, a többi — nyilván a munkások kezén — elkallódott. A másik öv is alighanem hiányos, de ennél legalább képviselve vannak az egyes alkatrészek.

Az övrészek szabatosabb megkülönböztetésében Lipp Vilmosnak a nagy keszthelyi és Pósta Bélának a sziráki sírmezőnél tett megfigyeléseit tartottam szem előtt kiegészítve Wosinszky Mór czikói ásatásaival,* a midőn a lóverseny-téri leletnél igyekeztem — a mennyire lehetséges volt — az egy sírba tartozó tárgyakat csoportosítani, az együvé nem tartozó dolgokat különválasztani s ily módon a leletben mutatkozó esetleges hiányosságokat megállapítani. A pontosabb megfigyelésekből ugyanis kitűnik, hogy a lóverseny-téri leletben is, mint a többi hasonló jellegű népvándorlaskori leletekben, az öv következő alkatrészeinek kellett előfordulni:

* Lipp V. *A keszthelyi sírmezők.* Budapest, 1884. 19. l. — Pósta B. *Sziráki ásatások.* (Arch. Közl. XIX. k.) Különlenyomatban Budapest, 1895. 5. l. — Wosinszky M. *A czikói népvándorlaskori sírmező.* Arch. Közl. 1894. XVII. k.

1. Az öv két végét a gyomor táján vagy *csat* vagy pedig *kapcsok* tartották össze, melyek a farcsigolyák fölött feküdtek egy csomóban, számuk 4—8 között váltakozik s ép úgy vannak páros, mint páratlan számúak.

2. Az öv, néha csak elől, néha egész végig félkör-, paizs- vagy szívidomú *boglárokkal*, kéttagú csuklós *övdíszítményekkel* volt megrakva, melyek a medenczecsontokon vagy alattuk fordulnak elő és számuk is e szerint váltakozik, kettőtől egész tizenötig.

3. Az öv közepéről lógott le a több vagy kevesebb szíjból álló övkötény, minden egyes szíj ércatokokban végződött, ezek az ú. n. *mellékszíjvégek*, melyek a szíjak szárához képest, legtöbbször hármásával vagy négyesével, egész hatig terjedő számban szoktak a térd fölött előfordulni.

4. Ugyancsak a térd fölött, a medenczéig terjedő térben találhatóak hármás-négyes sorban a *mellék-szíjdíszítmények* vagyis az övkötény szíjai hosszában egymás alá rakott boglárók, pitykék vagy gombok, számuk a mellékszíjvégek háromszorosa, négyszerese vagy ötszöröse szokott lenni, alakjuk megfelel az övdíszítményekének, csak hogy kisebbek ezeknél.

Lipp V. a keszthelyi több mint ötezer sír fölásása alatt azt az észleletet tette,¹ hogy ha az övkapcsokon kívül még csat is fordul elő, akkor a bőröv mellett volt egy szélesebb szíjból álló törkötő is, mely — úgy látszik — a nyakba volt vetve s ilyenkor a már említett övrészekhez a következők járultak:

5. A *csat*, mely hol jobb-, hol balfelől szokott előfordulni, azt nem mondja Lipp, hogy a test melyik részén, két városi lovas sír részletesebb leírásánál azonban megemlíti, hogy az övkapcsok mellett, egyik sírnál a medenczecsontok fölött, másikon a gyomor táján (ugyanennél a nagy szíjvég a mellen feküdt); Wosinszky a cikói síroknál mindig a medenczecsonton vagy a körül találta (183-, 504-, 519- és 548-ik sír), valamint Pósta B. is Szirákon (41- és 52-ik sír), a mi arra mutat, hogy a csat nem a törkötő, hanem az öv összefogolására szolgált.

6. A *nagy* vagy *főszíjvég* a mellen,² vagy valamelyik lábszáron vagy a lábszárak mellett,³ alsó- és felső lapjának díszítménye rendszerint egyforma szokott lenni, ritkább az az eset, a mikor a két lap ékítménye különböző motívumokból áll (egyik oldalon inda, másikon özet marcangoló griffek, mint egy

¹ Kár, hogy ebből a nagy számból alig egy pár sírnek adja a tüzetes leírását s így megfigyeléseinek helytelenségére vagy helytelenségére csakis ezekből vonhatunk következtetést.

² Lipp id. m. 23. l.

³ Czikón a bal felső lábszár jobb oldalán (490. 19 sír), jobb lábszárnál (548. sír) s a medenczecsont bal oldalának szélén (504. sír), Szirákon a derék és medencze táján (41. sír), a medenczén (52. sír), egy keszthelyi sírban (Lipp 24. l.) a jobb kézszár mellett.

sziráki, egy ordasi, a harci, négy keszthelyi és egy ismeretlen lelhelyű sír nagy szíjvégein).

7. Az övközépdísz vagy a piskóta alakú *egyenes dísztag*, mely hol a jobb, hol a balkéztől befelé a medenczecsont alatt szokott feküdni,* közel a tör- vagy késhüvely karikájához; Lipp szerint a kardkötő azon részét ékíthette, mely a kardhüvely karikáján fűződött át; a czikói 504-ik sír egyenes dísztagjára tapadva vászonrészek maradtak fenn, míg a többi övtagon szíjdarabokat talált Wosinszky.

Az övközépdísz meglétele mindig arra mutat, hogy teljes övfelszereléssel állunk szemben. Ilyennek kellett tehát lenni a két lóversenyteri övnek is.

Az első övből a következő részek állíthatók össze: a) bronz *főszíjvég* alsó és felső lapja (VI. 1. a—c), mindkét lapján egyforma áttört viráglevelés díszítéssel, mely gyöngyosoros keretben két-két egymásnak hátat fordító S alakú indából összeállított szalag között kétfelé ágazó s négy apró csoportozattal ellátott virágszállból áll; alól félköralakban végződik, felső vége két egymással szembe néző griff- vagy madárfejjel van ellátva, minők a csornai, szeged-pályaudvari, keszthelyi, nemesvölgyi, horgosi, hódmező-vásárhelyi és püspök-szent-erzsébeti leletekben is előfordulnak (VII.), hossza 7.8 cm, szél. 2.7 cm, így tehát a kisebb fajta főszíjvégek közé tartozik, a rendes nagyság 9—12 cm, Keszthelyen azonban egy 18 cm hosszú főszíjvéget is találtak; b) két kisebb, áttört díszítésű bronz *mellékszíjvég* alsó és felső lapja négy darabban (4—5), díszítménye a főszíjvéggel összhangzásban gyöngyosoros keretű apró lombozatokból áll, csak hogy az S alakú indás szalagból már nem maradt egyéb áttört apró köröknél; fölül két-két hatszirmú virágból összetett nyulványban végződik, mindegyikben egy-egy szög maradványával, melylyel a szíjhoz erősítették, alant félkörídomú, hossza 3.7 cm, szél. 1.5 cm; c) áttört díszítésű csuklós *övdíszítmény* bronzból (6—9), összesen 13 darab, melyek közül kettőnek a csuklója hiányzik, díszítése a föntebbi szíjvégek gyöngyosoros keretű lombozatos virágszála indás szalag vagy az azt helyettesítő apró körök nélkül; a csukló három lyukas körből van szerkesztve; egész hossza 3.8 cm, a csukló nélkül 2.6 cm, szél. alant 1.4 cm, a csukló alatt 1.2 cm; d) *egyenes dísztag* fele (12.), közepén vasszög fejével, a föntebbiekkel egyező négy lombozatszóporttal ellátott virágdíszítménnyel; hossza 5.1 cm, egészben mintegy 9 cm lehetett, szél. 1.1—1.5 cm; e) *csat* (10. a—b.), négyszög alakú testtel,

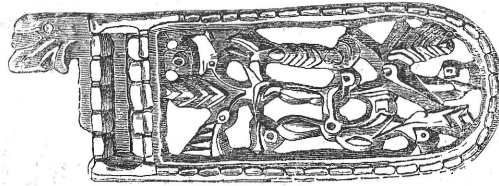
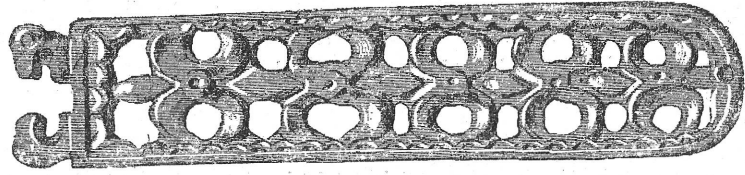
* Keszthelyen (Lipp id. m. 22.) a jobb csontzomb hosszában fekvő hosszú törkéstől egy-két centimeterrel fölebb, egy másik sírnál (u. o. 24.) a mellékszíjvégekkel együtt a czombcsontok között, a törkés itt is a jobb csontzomb mellett volt; Czikón az 504-ik sírban egy csuklós övdíszszel, csattal és egy övboglárral együtt a medence jobboldali részén, Szirákon a 41-ik sírban a derék és medence táján, az 52-ik sírban a medenczén.

tojásdad fejjel, peczke hiányzik, valószínűen vasból volt; a csattest szélét három oldalon gyöngysoros keret veszi körül, díszítménye a föntebbi övrészek apró

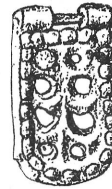
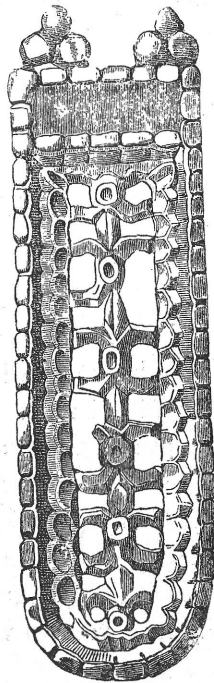
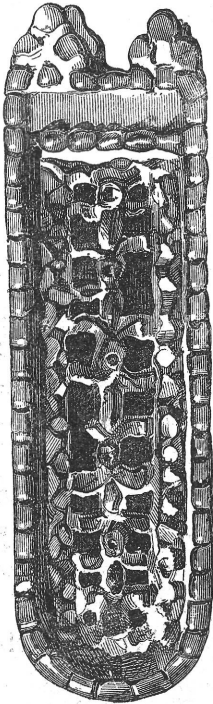


VI. A budapest-lóversenytéri első sír övmellékletei.

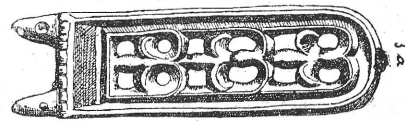
lombcsoportozatainak négy viráglevélből álló motívuma, csakhogy nagyobb alakban és sokkal tökéletesebb kivitelben; hátsó felén 3 kis szeggel van ellátva, hossza 5.4 cm, ebből a fejre 2.4 cm esik, a csatfej nagyobbik átmérője 4 cm, a csattest szél. 2.8 cm.



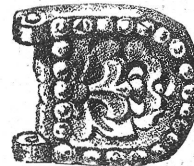
VII. Népvándorláskori állatfejes szíjvégek.



Keszthely.



Hód-M.-Vásárhely.

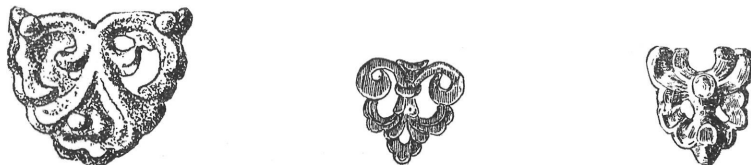


Szeged-Óthalom.

VIII. Népvándorláskori szíjvégek virágsokros díszítéssel.

Ezeknek az egybetartozása felől semmi kétségünk sem lehet, annyira egyezik a díszítésük, melynek virágcsokros motivuma számos népvándorláskori leletünk övrészein (Szeged-pályaudvar, Szeged-Öthalom, Keszthely, Püspök-Szent-Erzsébet, Czikó, Horgos, Hód-Mező-Vásárhely, Lesnyek, Föveny) föl-található.

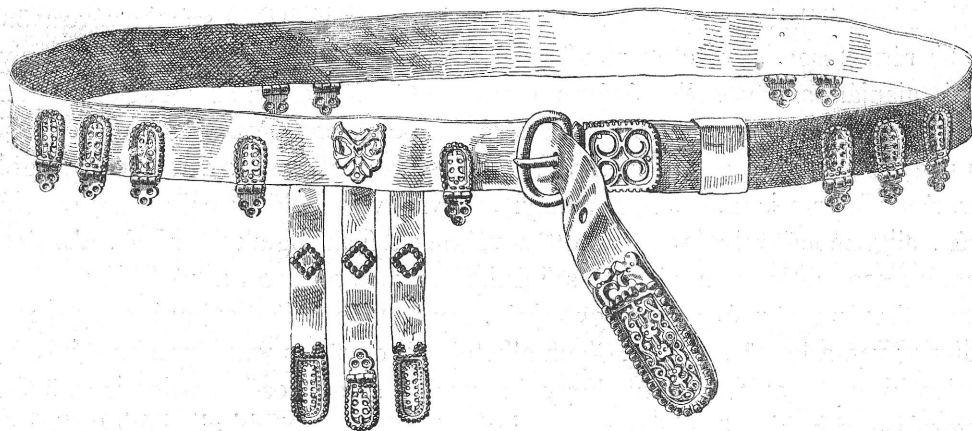
Nem olyan szembetűnő ez a boglárknál, melyeknek ékítménye már különben sem szokott egyszerű ismétlődése lenni a többi övtárgy motivumainak; ezekből kétféle változat van a leletben; f) van egy szívidomu áttört *övboglár* (15.) bronzból, mely kétfelé ágazó s középen összekötött lombozatcsokrot ábrázol, melyhez hasonló díszítést részben átalakulva s eldurvulva néhány keszthelyi, püspök-szent-erzsébeti, nemesvölgyi, czikói és hódmező-vásárhelyi boglárón is föl-ismerhetünk (IX.); három sarkában egy-egy bronzszöggel van ellátva, hossza 3 cm, széles. 2.4 cm; föltehető, hogy a leletben több is volt, mint ez az egy; g) *mel-*



IX. Népvándorláskori övboglárok a hódmezővásárhelyi, püspök-szenterzsébeti és keszthelyi leletekből.

lékszíjdíszítménynek tekinthetők azok a négyszögidomú gyöngysoros keretek, melyekből három darab van a leletben (18—20), hosszúságuk és szélességük egyformán 1.2 cm, élükre állított helyzetben rakva fel a mellékszíjakra, méretük körülbelől megfelel a szíjvégek 1.5 cmnyi szélességének; lehetséges, hogy csak ezt a hármat találták, de valószínűbb, hogy mindenik szíjvég meg volt rakva velük; öt ilyen boglár egymás végtiben nagyjából kétszerese a mellékszíjvégek hosszúságának (vagyis $2 \times 3.7 = 7.4$ cm), a miből valami 12 cm hosszú szíjra következtethetünk vagyis olyanforma hosszúságot kapunk, a minőt a teljes övfölszerelésknél állapíthatunk meg; * ezt véve alapul, ha a mellékszíjvégek száma teljes (két pár), akkor a két szíjra kellett tíz ilyen boglár, de valószínűbb, hogy a mellékszíjvégekből is hiányzik talán egy pár, ez esetben három szíjból állt az övkötény s ennyit akkor is föl kell vennünk, ha csupán egy ilyen kis boglár díszített egy-egy mellékszíjat, ha pedig meg volt rakva, akkor a boglárak tel-

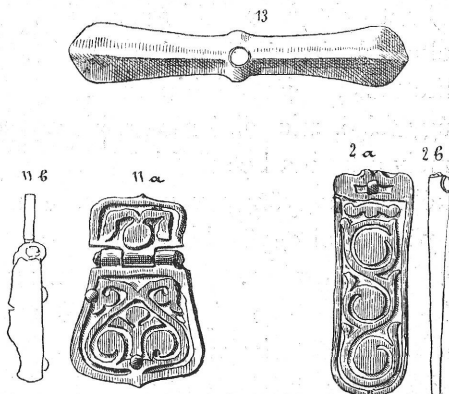
* Így pl. a sziráki 41-ik sírban a 4 mellékszíjvég hosszúsága 5 cm., szél. 1.7 cm., a 13 db. paizs-alaku kisebb boglár hossza 1.8 cm., szél. 1.4 cm.; föl kell vennünk tehát 4 szíjat 3—3 boglárrel, a minnek $3 \times 1.8 = 5.4 + 5$ vagyis $10\frac{1}{2}$ cmnyi hosszúság felel meg, ehhez azonban még legalább is fél cm járul a boglárak közti üres térből.



X. A lóversenyteri övrészek összeállítva.



XI. A lóversenyteri lelethez tartozó kés és díszített szija.



XII. A lóversenyteri 2. sír mellékletei.

Ide mellékelve, megkísérlettük az öv rekonstrukcióját (X.), számba véve a főntebb részletesen ismertett megfigyeléseket s az egyes övtagok méreteit, melynek alapján az öv szélességét 3 cm-re vettük föl, ennyi az övboglár és pánt hossza, megközelíti a csattest szélessége (2.8 cm), ennél valamivel keskenyebb a nagy szíjvég (2.7 cm) s ilyenforma a hosszában alkalmazott csuklós övtagok testének hossza is (2.6 cm), a mennyi az övre volt belőlük erősítve, a csuklós rész alighanem szabadon fityegett s vékony szíjjak lógtak le róluk. Az övet harántosan metszette a késtartó szíj (XI.), melyhez tartozott a középdísz.

A második övből csupán egy szíjvég, egy csuklós övdíszítmény és egy egyenes dísztag van a leletben (XII.). Ilyen alkatrészek együttes volta azonban kétségtelen bizonyóságot tesz arról, hogy ha esetleg szegényes lett volna is az övföl-szerelés, csak kis töredéke az, a mi előttünk van, a többi elkallódott. Szíjvég és csuklós övdíszítmény bizonyosan volt több is, boglároknak is kellett lenni s valószínű, hogy a csat is dízesebb fajta volt, bronzból, nem pedig vasból. a) A *szíjvég*, mint az első övnél, griff-fejben végződik, díszítése azonban a népvándorlaskori leleteinkben legáltalánosabban elterjedt indadíszből áll; hossza 4.9 cm, szél. 1.8 cm. Szorosabban egyező analógiáit ide mellékelve adjuk a szeged-pályaudvari, keszthelyi és hódmező-vásárhelyi leletből (XIII.). b) A táska idomú csuklós *övdíszítmény* bevéssett lombdíszítéssel van ellátva, mely alul-fölül kétfelé hajló, fönt összekötött két indából van alkotva s több karéjú levéllel végződik, ugyanilyen egy keszthelyi törsszorító, meg a blattniczai övtag díszítése (XIV.), egyszerűbb alakban egy keszthelyi csaton s a szilágy-nagyfalusi csattöredéken találjuk föl; hossza 4.2 cm, szél. 2.2—3 cm. c) Az *egyenes dísztag*, közepén lyukkal s hosszában kiemelkedő éllel van ellátva, hossza 7.2 cm.

A lelet *harmadik* csoportja egy nyilván női sír mellékleteiből áll (XV.), ezek: a) két nyílt *fülbevaló* bronz sodronyból, a népvándorlaskori fülbevaló legjobban elterjedt típusából, melyet már főntebb, egypár óbudai fülbevalónál is megemlítettünk; tojásdad idomuak, az épebb oldalgyűrű tagozattal s a karikának úgy felső, mint alsó részén kis sodrony peczekkel van ellátva, az alsó peczekre, mely a karika belső oldalába is benyúlik, alul-fölül kis gyűrűzettel megerősített kék pasztagyöngy van fűzve, a másik fülbevalónak alsó peczke a leftyegő gyöngygyel együtt hiányzik, felső peczkénél fogva igen vékony sodronykarikáról csüng; hosszát. 3.2 cm. b) Mint említettük, valószínűleg e sírból való egy bronz *szíjvég*, melynek díszítése, egymás végtiben négyszer ismétlődő négy szirmú áttört virág, kettős gyöngyosor keretben foglalva, ha alapmotívuma szerint meg is felel az első öv lombcsokrainak, a felfogásban annyira különbözik ezektől, hogy egészen kiválik közülük, fönt az ismert kettős griff-fejben végződik; hossza 5.3 cm, szél. 2.1 cm.



Keszthely.

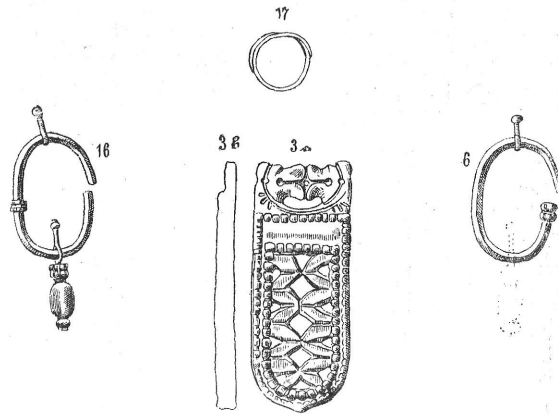


Keszthely.

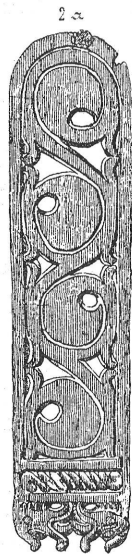


Blattnicza.

XIV. Népvándorláskori övdiszítványok a keszthelyi és blattniczai leletből.



XV. A löversenytéri 3. sír mellékletei.

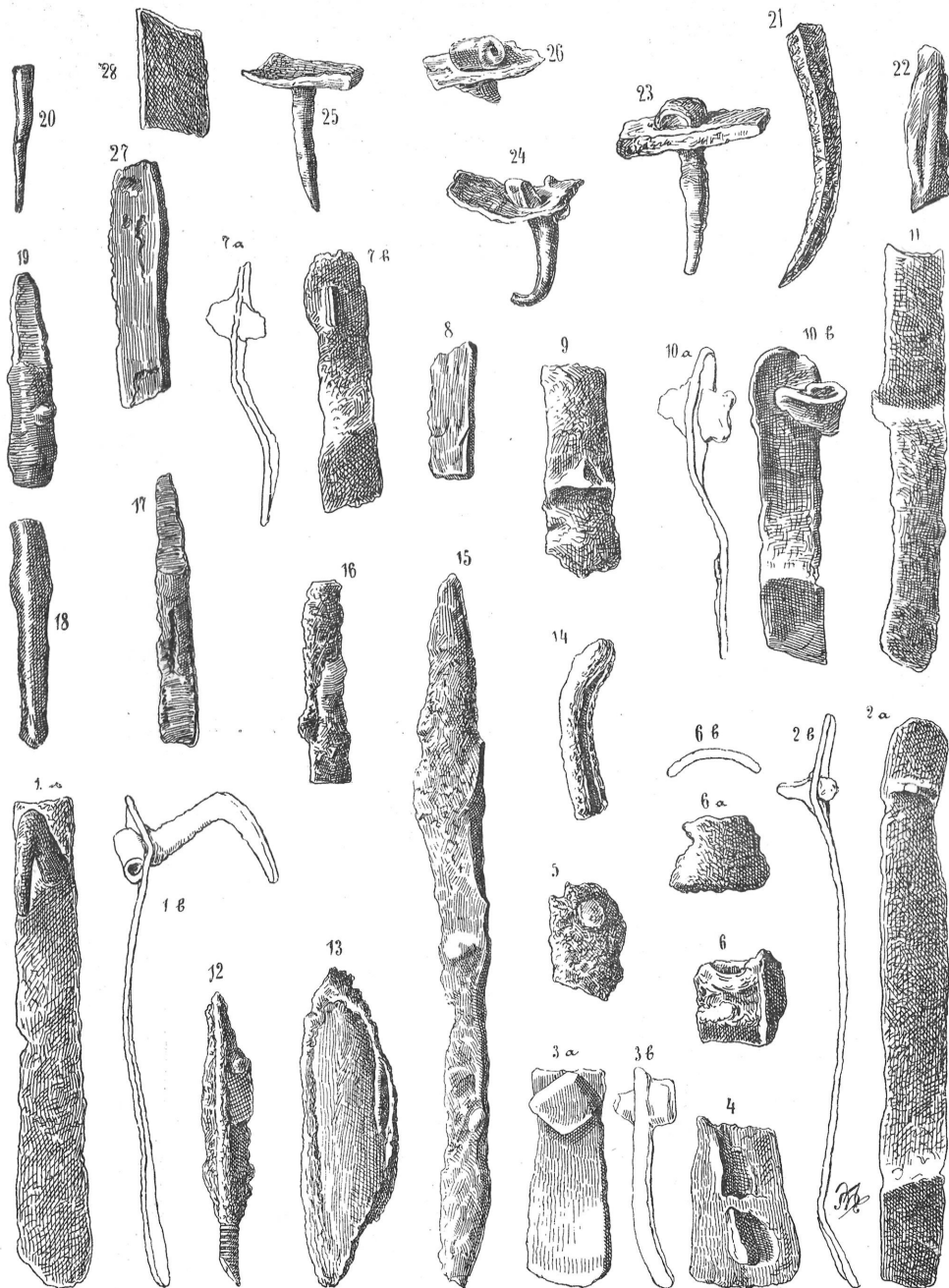


Hódmező-Vásárhely.



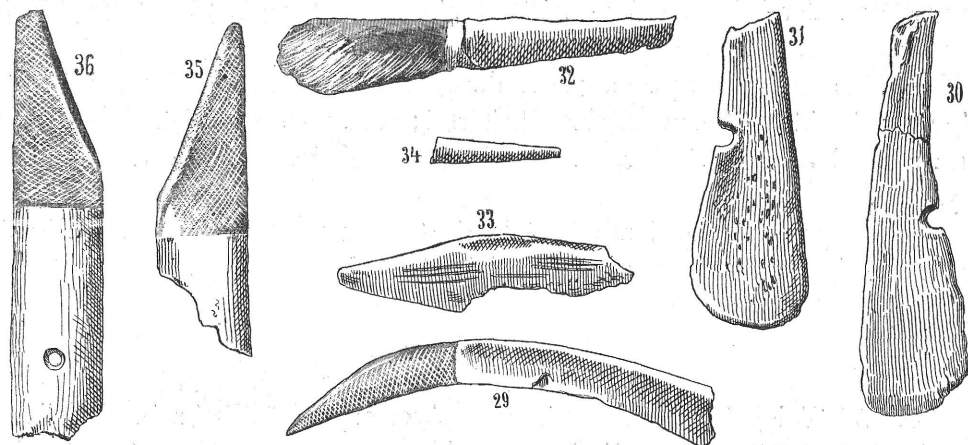
Szeged-Óthalom.

XIII. Népvándorláskori indás diszítésű szíjvégek.



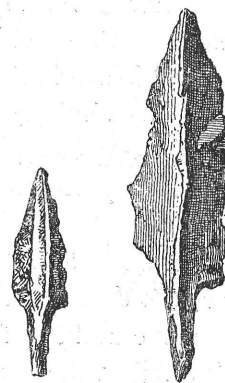
XVI. A lóversenyteri lelethez tartozó vastárgyak.

A lelet többi része különböző s részben tüzetesebben meg nem határozható vas- és csonttöredékből áll. A 23 cm hosszú s nagyon rongált állapotban



XVII. A lóversenyteri lelet csontdarabjai.

levő *vaskés* (XVI. 15.), úgyszintén a 9.4 cm hosszú *háromélű szeges nyilcsúcs* (XVI. 12.), szegén zsinég nyomaival, melylyel a nyílveoszhoz erősítették, a többi népvándorláskori leletből is ismeretes (XVIII.); a kés elmaradhatlan s rendszeren a jobb lábszárcsont mellett szokott feküdni, ritkább a nyilcsúcs, a készthelyi, nemesvölgyi, cikói, német-sűrűi, kassai, kecskeméti-miklóstelepi stb. leletekben fordul elő egypár, az utóbbit kivéve, mely köpüs, a többi szegben végződik, a három élű nyilcsúcs a közép-oroszországi méri és a kobánvidéki kaukázusi leletekben is nagyon gyakori; a bordából készült, simított és karczdíszítmény-nyel ellátott lapos csonttárgyak (XVII. összesen 6 darab), melyek szélesebb felső végük felé át vannak lyukasztva, valószínűleg a késnyelet borították; hosszúságuk 9—15.8 cm között váltakozik; van köztük egy 22 cm hosszú és 3.6 cm széles hegyesített sarlóídomú s karczdíszszel ellátott bordacsont (XVII. 29.), a melyet talán árnak használtak. A 6. (XVI.) 8—8.9 cm hosszú *vasszőgek* s aztán a végükön horgas szeggel ellátott kisebb (2.5—4 cm) nagyobb (9.8—18.4 cm) *vaspántok*, melyeknek szélessége 1.7—3.1 cm közt váltakozik, úgy mint a sziráki 39-ik



XVIII. Népvándorláskori nyilcsúcsok a nemesvölgyi és kassai leletből.

sírnál, valószínűleg a holttest két oldala hosszában fordultak elő s kétségkívül a koporsó kapcsoló pántjai voltak; két ilyen pánt (az egyik 7.2 cm hosszú, 2.3—2.5 cm széles, 0.3 cm vastag) szögéhez korhadt farostok vannak tapadva; összesen 20 darab ilyen szöges pánt, 5 részint négyszögű, részint gömbölyű szeg és 5 egyéb vasdarab volt a leletben.

Találtak még egy pusztá kézzel durva fekete agyagból készített bögrét, négy sor // // // // idomú benyomkodott díszítéssel; mag. 13.6 cm, szájának átmérője 11.2 cm. Ehez járul 18 darab nagyobb cserépedénytöredék szárított fekete agyagból.

A 3 koponya és 20 darab különböző embercsont (lábszár- és medencecsontok, csigolyák stb.) az anthropologiai múzeumba tétetett át.

III.

Az ó-budai gránátos-ékszerek és a lóversenyteri övdíszítmények jellege annyira különbözik egymástól, hogy egyfajta néptől nem származhatnak s ha amazok a germánok emlékeivel vannak rokonságban, akkor az utóbbiakat már bajosan lehet nekik tulajdonítani. Oly sokféle népség tanyázott hazánkban a népvándorlás tartama alatt, hogy nekünk magyaroknak régészeti leleteink tárgyalásánál a műirányokon kívül egyéb szempontokat is számba kell vennünk s nem mellőzhetjük az ethnikai csoportosítást.

Ebből a szempontból szándékozom a lóversenyteri, meg a hasonló jellegű leleteket tüzetesebben szemügyre venni s az alábbiakban megkísérlem közelebbről is meghatározni azt a népséget, melytől származnak.

Népvándorláskori leleteink — ide nem számítva azokat, melyeket a honfoglaló magyarság emlékeinek tartunk, — három egymástól jelentékenyen eltérő főcsoportba oszthatók.

Egyikbe tartoznak a már fentebb is említett s rekeszes gránáttal díszített ékszerek, gyűrűk, fülbevalók, s aztán a részint gránáttal, részint a nélkül előforduló, de félreismerhetlenül közös jellegű, zömök testű vagy széles négyszög-idomú csatok, a félköridomú lapos fejjel, rövid, keskeny, ívalakú nyakkal és kígyófejben vagy erre emlékeztető tagban végződő, hosszúkás testtel ellátott fibulák stb., melyek a legszorosabb kapcsolatban vannak a nyugot-európai és skandináviai leletekkel s ép ezen körülménynél fogva, bár a Kaukázus északi vidékén, a kabardiai és osszétföldi leletekben is vannak analógiáik,* a mit a

* Ide tartozik az Uruszbijev-féle csegemvölgyi (kabardiai) leletből egy gránáttal díszített keskeny négyszögű csat, minőt a mezőberényi és komáromvidéki leletből (Hampel J., Régibb középkor.

népvándorláskori germán ízlés eredetének vizsgálatánál semmi esetre sem szabad mellőzni, joggal tulajdoníthatók a germán eredetű barbároknak.

Egy másik csoportot képeznek azok az emlékek, melyekben a ruha díszítésére szolgáló tárgyak viráglevelekkel, indákkal, guggoló griffekkel, küzdő állatokkal stb. ellátott s rendszeren áttört övtagokból, hosszúkas, keskeny szíjvégekből, hasonló vagy táskaidomú kapcsokból, paizsalakú pitykékből, csatokból stb. állnak.

A két csoport tárgyai csak elvétve találhatók együttesen s akkor is csak olyan temetőben, melyeknél a százszámra rugó sírok arra mutatnak, hogy valamely, több századon át egy helyben tartózkodó népségtől erednek, mint pl. a keszthelyi nagy sírmező tárgyai. Hogy a két csoport esetleg különböző korszakot jelezne: ez a föltevés ki van zárva, sőt ellenkezőleg minden arra vall, hogy időtartamuk egészben véve összeesik, mindegyik visszamegy a római uralom utolsó szakába, a IV. századba s mindegyik eltart a VI. század végéig, sőt valamivel tovább is.

Ez a körülmény szükségkép arra a következtetésre vezet, hogy — a mint már fentebb is jeleztük — más-más fajta népnek kell tulajdonítanunk a két csoportot. Ezt csak megerősíti az a tapasztalás, hogy míg az első csoportba tartozó tárgyak mindenütt feltalálhatók a germánlakta vidéken, a második csoport Magyarországtól nyugatra már csak elvétve fordul elő s akkor is túlnyomóan a határos tartományokban, mint Stiriában (krungli-i és hohenbergi lelet),¹ Csehországban² stb.

Magában Magyarországon is meg lehet állapítani bizonyos terület szerinti különbséget a két csoport között.

Az elsőből a legtöbb s a fejlődés legkülönbözőbb fokozatait feltüntető emlék a Tiszától keletre, különösen a régi Daciában s a Felső-Tisza vidékén került napvilágra, tehát oly területen, melyről történelmileg is tudjuk, hogy a III. század elejétől kezdve mind tömegesebben lepték el a germánok s attól fogva, hogy 259 körül Dacia a góthok birtokába került, három századon át szakadatlanul germán föld volt. Ide tartoznak Erdélyből: a világhírű szilágy-

XXXVIII. 4. XL.) ismerünk, a kassaihoz (u. o. 12.) hasonló típusu fibula, továbbá egy cicada-fibula (v. ö. Hampel id. m. IX. 4—6.); a digorai leletek közt a kammuntai és kambyltai temetőből vannak fibulák, részint a perjámosi és székelyi (Hampel id. m. VI. XI.), részint a bökény-mindszenti (u. o. LXXV. 10.) típusból, melynél a félkörivalakú lapos fej kiálló gombokkal van ellátva; megvan a szilágy-somiyói (u. o. XXIII. 12—13.) rekeszes gránátokkal díszített típus is. (V. ö. *Materialij po archeologie Kavkaza*. Moszkva, 1888. I. k. Tab. XX. 2., XXIII. 13., XXIV. 34. — Chantre E., *Recherches anthropologiques dans le Caucase*. Paris-Lyon. III. k. 1887. Pl. XVI., XIX.)

¹ L. ezt Arch. Ért. 1894. 260. és 1895. 249.

² A prágavárosi múzeumban láttam egy griffes szíjvéget.

somlyói kincs s az *apahidai* (Kolozsm.) sírlelet, a *brassai* rekeszes gyűrű és arany csat, a *kis-selyki* (N.-Küküllőm.) két ezüst fibula, a *várhelyi* és *veczeli* (Hunyadm.) fibulák, a *sáromberki* (Marosszék) cicada-fibula s a *szaamosujvár-németi* (Szolnok-Dobokam.) nagy lemez csat. A Felső-Tisza vidékéről, melyet nyugot felé a Herennia Etruscilla (249—251) arany érmével datált s a népvándorlás korának legelejéről eredő *osztropataki* (Sárosm.) lelet és a *kassai*, eddig csupán 3—4 sír leletei (köztük egy ezüst fibula) után ismert IV. századbeli temető határol s a hol előbb a lig-bur törzsbeli vandalok, viktohálok és astingok, a IV. századtól kezdve pedig gepidák tanyáztak, a következő germán emlékek ismeretesek: Beregme gyéből a *gelénesi* rekeszes gránáttal díszített arany fibula s a *nagy-kászonyi* csat és fibula, Szabolcsme gyéből a *székelyi* fibula, rekeszes csat és fémtükör s a *zalkodi*, amahhoz hasonló csat és tükörtöredék, Biharmegyéből a népvándorlás legkorábbi szakából a *herpályi* paizsboglár s a *Nagyvárad* környékén lelt korai fibula. A Körös, Tisza és Maros közti területéről a IV. század elején egy pár évtizedig a vanda lok, aztán a Felső-Tisza felől terjeszkedő gepidák lakhelyéről, mely oly gazdag a második csoporthoz tartozó emlékekben, két germán jellegű sírlelet ismeretes: a *mezőberényi* (Békésm.) és *bökény-mindszent*i (Csongrádm.). Az Al-Duna vidékéről valók a *perjámosi* (Torontálm.) sírlelet tárgyai, ezüst fibulák, gránátos arany fülbevalók és borostyán, üveg, stb. gyöngyök, az *ujlaki* (Szerémm.) fibulák, a *varadini* (Temesm.) ezüst csat s aztán a *Pancsovával* szemben, szerb területen talált gránátos arany fülbevalók. A Duna-Tisza közti vidékről, hol 491—512 közt herulok, aztán 534-ig longobárdok laktak, csupán egy nagyobb germán jellegű lelet ismeretes, ú. m. a *bakodi* (Pestm.) sírokban talált arany nyaklánczok, arany karperecz, arany fülbevalók, aranygyűrűk és ezüst fibulák; ezen kívül *Duna-Patajon* egy amazoknál későbbi időből való arany csatot, *Csömörön* pedig rekeszes gránáttal díszített cicada-alakú arany fibulát, ezüst csatot és két fülbevalót leltek. A Dunától északra, hol a rómaiak korában a kvádok, 455—496 közt a herulok, 491-től a longobárdok tanyáztak, a nógrádmegyei *szécsényi* sírlelet a legjelentékenyebb, ezenkívül ismeretes *Esztergomme gyéből* egy a bakodi, székelyi, kassai stb. típushoz tartozó ezüst fibula s *Hontme gyéből* egy cicada-fibula bronzból, továbbá egy pár germán jellegű tárgy, s az állatfejen végződő négy küllős bronzkorong, a második csoportba tartozó *pásztói* (Hevesm.) sírleletben fordul elő. Pannoniában, mely a germánoknak nyugot felé való vándorlásaik közben csak ideig-óráig tartó megállapodási helyül szolgált s ott félszázadnál tovább egy germán törzs sem tartózkodott (a IV. század második felében a Körös vidékéről kiszorított vandalok, az V. század elején rövid ideig a nyugati góthok, 450—488 közt a keleti góthok, 534—569 közt a longobárdok) a balatonmelléki *fenéki* (Zalam.) s a fertővidéki *bezenyei* (Mosonm.) leletek

a legjelentékenyebbek; az utóbbinak a környékéről való a *bozsoki* (Vasm.) rekeszes gránátokkal díszített aranycsat, melyhez egy pár germán típusu tárgy csatlakozik a *csornai* (Sopronm.) s aztán *nemesvölgyi* (Mosonm.) nagy sírmezőről; ezen terület az V. század második felében az Ausztriát magában foglaló Rugilandhoz tartozott; az előbbit a *keszthelyi* (Zalam.) több százados temető néhány germán fibulája stb. egészíti ki, e vidéken egész Dalmáciáig az V. század második felében s a VI. század elején svévek, markomannok és kvádok laktak. Pannonia keleti részéből, melyet a Peiso (Balaton) tavától a Száváig keleti góthok foglaltak el, főleg Tolnamegyéből ismerünk germán emlékeket, ilyenek: a *regölyi*, *gyönki* és *duna-földvári* fibulák, a *murgai* gránátos csat, a Krisztus-monogrammal ellátott *dombovári* ezüst csat s a *györkönyi* cicada-fibula, ezen környékről valók még Baranya határszéléről, a *Sárvízmelléken* lelt paizs arany kerete rekeszes ékkő-díszítménnyel, s *Fejérmegyéből* egy cicada-fibula; a római városok területén előforduló *aquincumi* germán emlékeket, valamint a Mogen-tianában megtelepedett páhoki germánok sírleleteit már fentebb említettük; Bregetióból és környékéről két *ó-szőnyi* fibulát ismerünk, az egyik korong-, másik madáridomú s mindegyik rekeszes gránáttal van díszítve, hasonló ékítményű a talán *Komáromban* lelt ezüst kardhüvelyvég és aranycsat; a régi *Arrabonából* (Győr) való egy lemezes övcsat. Mindezen germán jellegű pannoniai leleteknél szembetűnik az a jelenség, hogy a fenéki és bezenyei sírmezőket kivéve, a tárgyak szórványosan fordulnak elő s a lelhelyek túlnyomó része nem mutat huzamosabb ideig tartó letelepedésre. Ugyanezt tapasztalhatni az Alföldön is.*

Ezzel szemben a második csoportbeli nagy sírleletek az Alföldről és

* Hampel J., *A régibb középkor emlékei Magyarhonban*. Budapest, 1894. (Szilágy-Somlyó XVI—XXXI. t. Apahida XXXII—XXXVI. t. Brassai rekeszes gyűrű, XLII. t. 4. sz. — Sáromberki fibula, IX. 3. — Kassai fib. 12. 1. b) — Székely V. 2. és Hampel *Antiqu. préhist.* XXIII. 22. — Zalkod XI. 1—3. — N.-Várad XLI. 2. — M.-Berény XXXVIII. — B.-Mindszent LXXV. — Perjámos VI—VIII. — Ujlak VIII. — Bakod I—IV. V. 1. — Csömör IX. 2. és XLI. 7. — Szécsény CXXIX. — Esztergom 12. 1. a) — Pásztó CXXXII. 4. — Fenék LXXXIII—LXXXIX. — Bezenye CLVI—CLXII. — Csorna XIII. és 18. 1. — Nemesvölgy CXXXIII. 1—2. CXXXV. 12—14. — Keszthely XCIV., XCIX. — Regöly LXIII. 2. — Dombóvár XLIV. 5. — Györköny IX. 1. — Sárvíz XXXIX. — Fejérm. 15. 1. — Komárom XL. — Győr CXXVIII.) — A többire nézve l. *Veczel*, Arch. Közl. XIII. 2. 68. — *Ósztrópatak*, Arch. Ért. 1894. 399. — *Gelénes*, u. o. 1890. 88. — *Herpály*, u. o. 1894. 396. — *D.-Pataj*, Arch. Ért. 1894. 36. — *Hontm.*, Hampel J., *Antiqu. préhist.* 54. — *Bozsok*, Hampel, *Antiqu. préhist.* XXIII. 52. — *D.-Földvár*, Arch. Ért. 1880. 141. — *Gyönk*, Wosinszky M., Tolnam. tört. Első rész. II. k. 984. 1. — *Murga*, Arch. Ért. 1896. 96. — *Ó-szőnyi* korongos fib. u. o. 96. — A brassai aranycsat az apahidai típusból (v. ö. Hampel id. m. XXXVI., XLI. 7—8.), a *kis-selyki* fibulák, *varadiai* csat és *ó-szőnyi* madáridomú fibula a bécsi Kunsthist. Sammlung-ban, a *várhelyi* fibula a dévai múzeumban van (kiadva Arch. Ért. 1897. 288); a *pancsovaideki* fülbevalót néh. Mikovinyi Pál sepsi-szentgyörgyi mérnök, ki az aldunai árvízmentesítési munkálatok alkalmával szerezte, inggombnak készítette el; közlésre várnak a *n.-kászonyi* és *szaamosujvár-németi* leletek.

Pannoniából valók. Erdélyből egyedül a hunyadmegyei *lesnyeki* aranyozott bronz szíjvégről van tudomásunk; északkeleti Magyarország területén is csupán a *szilágy-nagyfalusi* halmok mellékletei tartoznak e csoport emlékeihez; a Duna északi partvidékéről mindössze két tárgyat, a küzdő állatokat ábrázoló *nagy-surányi* (Nyitram.) s az áttört növényindás *hontmegyei* szíjvéget ismerjük, ezeknek a lelhelye sem mondható bizonyosnak, egyedül Nógrádmegye déli része tartozik ezen csoport körébe a *sziráki* temetővel, mely keletfelé a hevesmegyei *pásztói* és *boldogi* s a Szolnok melletti *palotás-szent-iványi* leletekkel függ össze; délnyugot felé a Duna mentén, a tüzetesen ismertetett *lóversenyteri* leleten kívül az *ordasi* temető a legjelentékenyebb, továbbá *Félegyháza* határában a külső-galambosi szőlők alatt lehet, az ott talált áttört bronz szíjvég útmutatása szerint, egy kisebb-nagyobb terjedelmű temető; rendkívül gazdag a Tisza és Maros közti szöglet e csoportbeli sírleletekben s a *szege-d-óthalmi*, *szege-d-sövényházi*, *szege-d-pályaudvari* (alföld-fiumei vasut), *horgos-ördöglyuki*, *mártélyi*, *hódmezővásárhely-tarjánvági*, *mezőtúr-harcásai* és *mindszenti* temetők mind arról tanuskodnak, hogy az a népség, mely a népvándorlás korában itt tanyázott, nemcsak ideig-óráig állapotott meg e vidéken, hanem azt több századon keresztül megszállva tartotta. Ugyanezt tapasztaljuk Pannoniában is, hol a germán leletekkel párhuzamosan három nagy csoportot alkotnak az ide tartozó sírmezők: a Balaton mellékén van a legalább is három század emlékeit magában foglaló nagy *keszthelyi* temető, közelében észak felé a *keszthely-dobogói* s kelet felé a szőlőkkel borított, eddigelé át nem kutatott *diási* temetővel; a Fertő vidékén a nagyobb terjedelmű sírmezők közé tartozik Mosonmegyében a *nemesvölgyi* és *csúnyi*, Sopronmegyében a *csornai* temető; kisebbek amott a *lébényi*, itt a *sobori* sírleletek; Tolnamegyéből tizenkét kisebb-nagyobb temetőt ismerünk, ú. m. a *czikóit*, *bölcskei*t, *gerjenit*, *regölyit*, *závodit*, *tengeliczit*, *kömlődöt*, *harczit*, *nagykajdacsit*, *duna-szekcsőt*, *felső-nyékit* és *szalatnakit*, ugyanezen régióból való a szintén jelentékenyebb *püspök-szent-erzsébeti* (Baranyam.) temető, kisebb a *somodori* (Somogym.) sírlelet; *Fövenyről* (Fejérm.) egy bronz övcsat ismeretes.*

* Hampel J., *A régibb középkor emlékei*. (Szilágy-Nagyfalu LXVII—LXVIII. és 72. l. — N.-Surány LXVI. 9. — Pásztó CXXXII. — Boldog LXVI. 1—8. — Ordas LXXVI—LXXVIII. — Szege-d-Óthalom LXIX—LXXI. — Szege-d-Sövényháza LXXIII—LXXIV. — Szege-d-Alföld-fiumei pályaudvar LXXII., tévedésből szege-d-óthalminak nevezve. — Mártély CXLVIII—CLV. — Keszthely és K.-Dobogó XC—CXXVI. — Csorna XLVII—XLVIII. — Lébény CXXX. — Bölcse LXXX—LXXXII. — Pusztasz.-Erzsébet CXXXI. és Arch. Ért. 1896. 175. — Nemesvölgy CXXXIII—CXLII.) — Lipp V., *A keszthelyi sírmezők*. Budapest, 1884. U. i. a 9. lapon említi a *diási* temetőt. — Wosinszky M., *A czikói népvándorláskori sírmező*. Arch. Közl. XVII. 35—101. és *Tolnam. története*. Első rész. II. k. Budapest, 1896. (Bölcske 865. l., Czikó 886. l., D.-Szekcső 964. l., F.-Nyék 965., Gerjen 966. és Arch. Ért. 1894. 10. — Harcz 984. és Arch. Ért. 1894. 353. — N.-Kajdacs 986. b, Kömlőd 992., Regöly 1008. és Arch. Ért. 1895. 274., 1896. 152. — Szalatnak 1010., Tengelicz 1012., Závod 1016. és Arch. Ért. 1896. 12.) — Pósta B.,

Mindezek arra mutatnak, hogy az a pannoniai népség, melynek emlékeit a főntebb elsorolt temetőkből ismerjük, sokkal állandóbb lakója volt Pannoniának, mint a germán, a nagy sírmezők több százados, megszakítás nélküli temetkezésről beszélnek, mely érintkezik a római uralom utolsó szakával s mint pld. Czikón, Bölcskén, Keszthelyen, Mártélyon, Szeged-Öthalmon stb. benyult az avar korba.*

Ez a nép azonban nem szállta meg a római városokat. A mi népvándorlás-kori tárgy ezek területén, Aquincumban, Bregetióban, Mogentianában, Arrabonában került napvilágra, az germán eredetű s ebből a szempontból szintén különbséget találunk az első és második csoportbeli emlékek közt.

Van még egy harmadik különbség is. Az első csoportbeli tárgyak közt igen sok az arany, vagy legalább is ezüst ékszer, sokkal ritkébbak a második csoportnál, mely túlnyomólag bronz és vastárgyakból áll. Ez a nép tehát nem volt olyan gazdag, mint a germán.

A negyedik különbség abban áll, hogy lovas sírok germán jellegű mellékletekkel nem fordulnak elő, ellenben a második csoporthoz tartozó sírmezőkben, mint Szirákon, Ordason, Szeged-Öthalmon, Mártélyon, Mindszenten, Keszthelyen, Czikón, Bölcskén, Püspök-Szent-Erzsébeten, Regölyön, Kömlődön, Závodon már a lovas-temetkezés is feltűnik. Még nem lesz általános szokássá, mint az avar- vagy a honfoglaláskori leleteknél tapasztalhatni s vannak nagy sírmezők, mint a nemesvölgyi, melyeknél egészen hiányzik; de az a néhány lovas sír — ötven, száz közönséges sír közt egy — arra mutat, hogy e nép már valami viszonyban volt a kelet-európai lovas nomádokkal.

Áttérve a harmadik csoportbeli emlékekre, azokban nagyon különböző jellegű tárgyak vannak összefoglalva, külsőleg is elárulva azt, hogy zsákmányból élő népségtől származnak. Vannak köztük olyanok, melyek, mint a *pusztatóli*, másnéven *ozorai* (Veszprém-, Tolna- és Fejérm. összeszegelésénél) rekeszes gránátokkal díszített gyűrű és korong, vagy mint a préselt rovátkos, szalagdíszítésű *nagy-mányoki* (Tolnam.), *madarasi* (Pestm.) és *kassai* (Baranyam.) szíj-

Sziráki ásatások. Arch. Közl. XIX. k. és különny. Budapest, 1895. — A többire nézve: *Hontm.*, Arch. Ért. 1894. 96. — *Horgos*, u. o. 1894. 198. — *H.-M.-Vásárhely*, u. o. 1894. 206. — *Csúny*, u. o. 1894. 306. — *Somodor* 1890. 263. — Nincs közölve a *p.-sz.-iváni, félegyházi, mezőtúri, mindszentli, sobori* (v. ö. Hampel, Catal. de l'expos. préhist. Budapest, 1876. 60., 61.), *lesnyeki* (Székely N. Múzeum) és *fövenyi* (Lichtneckert I.) lelet.

* A czikói 552-ik sír egészen avar (Wosinszky, Tolnam. 953. l.), valamint a 109., 172. és 228-ik sír kengyelei is avartípusúak. (U. o. 883., 887. és 895. l.) Ugyanilyen a szeged-öthalmi kengyel. (Hampel, Régibb középkor. LXXI.) — A bölcseki leletből egy préselt négyszögekkel díszített négyszögű bronzlemez tartozik ide. (Hampel, Régibb középkor. LXXXII. III. 3.) — A keszthelyiek közül ide tartoznak a Hampel id. m. C. 10., CII. 10. és CVIII. 10. számú övdíszítményei. — A mártélyiak közül. Hampel id. m. CLIV. 2—3.

végek, az első csoporttal vannak rokonságban.¹ Feltaláljuk a második csoport hosszú, keskeny szíjvégeit, övkapcsait egészen megmerevedett, szinte mértani alakokká vált virágdíszítményeikkel, mint a *pusztatóti* és *kunágotai* (Csanádm.) leletekben;² igen jellemző a *pusztatóti* félköríves szíjvégen tapasztalható eldurvulás, melynek mása a *keszthelyi* leletben is előfordul, a gyöngysoros keretbe foglalt díszítmény egy kétfelé ágazó, mindegyik oldalon két-két levéllel ellátott virágszálat ábrázol, az *adonyi* leletben a virágszál idoma a kúsza körvonalakból már nem ismerhető fel, míg a *mártélyi* leletben a körvonalak inkább valami méh- vagy légyféle rovar alakjára emlékeztetnek, mint virágra,³ valamennyi pedig arra a motívumra vezethető vissza, melyet a *czikói* 549-ik sír félköríves préselt övdíszsein találunk, ez pedig kétfelé ágazó fa alatt egymásfelé forduló két madárból áll, a mi különben egy másik *adonyi* övdíszítményen még jól fölismerhető;⁴ a *kecskemét-miklóstelepi* szablya keresztvasának középlemez-díszítménye szintén összefügg a második csoportbeli leletekkel, melyekhez hasonlók *Bölcskén*, *Czikón* s *Keszthelyen* fordultak elő; a préselt négyszögű lemez kilencz mezőre van osztva, mindegyikben egy teljesen eldurvult virágfélével, hasonló jellegű beosztást találunk gyöngysoros vagy ponczolt pontsoros keretekkel váltakozva egy pár *keszthelyi*, a *czikói* és *bölcskei* lemezeken, ezenkívül *Keszthelyen* előfordul egy négyszirmu virágot ábrázoló díszesebb lemez-díszítmény is, mely készítőjének nagyobb ügyességéről tesz tanuságot, mint emezek.⁵ Vannak aztán olyan csatok, szíjvégek, övkapcsok, melyekre a kaukázusi, kobánmelléki leletek nyújtanak analogiát; ilyenek találhatók a *kunágotai*, *pusztatóti*, *adonyi* (Fejérm.) és *kassai* (Baranyam.) leletekben, valamint az előbbi csoportból *Ordason*, *Czikón*, *Csornán*, *Szeged-Öthalmon*, *Keszthelyen*.⁶ Némely emléken a keleti (írán-arab) iparművészet befolyása látszik, mint a *petrováczi* kincs (Pozsegam.) s a *blatniczai* (Turóczm.) övkapcsok arabeszk díszítményén, a mi a *nagy-szent-miklósi*, ú. n. Attila-kincs egyik edénycsoportjánál is jellemző, s egy *keszthely-dobogói* sírban lelt övkapcsokon szintén feltűnik.⁷ Más tár-

¹ Hampel id. m. LV. 2-3., LVI. 1., CXLIII. 1-3., CXLV. 1. 8-10. U. o. 144. 1.

² U. o. L. 2-6. LVI. 2.

³ U. o. LVII. 1-3., C. 10., LXXIX. 12., CLIV. 2-3.

⁴ Wosinszky, Tolnam. 949. és Arch. Közl. 98. 1. Hampel id. m. LXXIX. 11.

⁵ Arch. Ért. 1896. 154. — Hampel id. m. LXXXII. 111. 3. — Cl. 2., 5., 8., CIX. 3., CXV. 2-3.

⁶ Czíkói 307. és 442-ik sír. Arch. Közl. XVII. 67., 86.

⁷ Chantre E., *Recherches anthrop. dans le Caucase*. Paris-Lyon, 1887. III. k. VI. 3. (P.-Toti, Czíkó, Szeged-Öthalom); XIII. 11, 14, 15, 22. (Kunágota, P.-Tóti, Adony); XIV. (Czíkó, Csorna.) — Ordasról ide tartozik a LXXVII. 1. (Hampelnél) csat, Kassáról (u. o.) a CXLVII. t. két csatja. A *keszthelyi* kaukázusi csattípusok, Lipp V. szerint, alig száz □ cm.-nyi terület különlegességei a *dobogói* temetőn. (Lipp V., *Keszthelyi sírmezők*. 26. 1. Hampel, CX.) CXI. 1-6.

⁷ Hampel id. m. CXCIV. 1, 2, 7, 8., CXCVII. 8. — A nagy-szentmiklósi edények közül u. o. CLXXXII., CLXXXIV., CLXXXVII.—CXC., CXCI. — *Keszthelyi övkapocs*, u. o. CVIII. 10.

gyak a bizanci iparművészet körébe tartoznak, minők a részint finomabb, részint durvább technikával készült gömbös és gulaalakú arany fülbevalók; ilyeneket találtak *Szent-Endrén* (Pestm.), *Peszter-Adácson* (Pestm.), *Majdánon* (Törontálm.); sajátos világot vet e csoport barbárjaira egy a *kunágotai* leletben előforduló, vadászati jelenetekkel, tánczó alakokkal, Bacchussal díszített bizanci aranylemez, melyet a barbár darabokra vágdalva, a saját ízlése szerint átalakított és kerek, zöld üvegpasztával ellátott ékítménynek használt föl.¹ Mindezekhez járulnak nagyon egyszerű, csupán kidomborodó gömbökkel ellátott s különböző, gomb-, négyszög- vagy keresztidomú szíjdíszítmények, aztán egyik felükön feltűnően megvastagodó karpereczek *Kunágotán*, *P.-Tótin*, *Nagy-Mányokon*, *Madarason*, a biharmegyei *Ártándon*, a zagyvamelléki *Rékason*, a *czikói* temető egyik sírjában, aztán *Szt.-Endrén*, melyek az egész csoportnak megadják az együvé tartozás sajátos és a két első csoporttól eltérő jellegét.² Ha nem találtak volna is egyik vagy másik leletben bizanci érmekeket, mint *Szt.-Endrén* I. *Justinus* (518—527) és *Fokas* (602—610), *Kunágotán* I. *Justinianus* (527—563), *P.-Tótin* a közösen uralkodó *Konstantinus Pogonatus*, *Heraklius* és *Tiberius* (668—669) aranyát, egyéb körülményekből is megállapítható volna, hogy az e csoportba tartozó tárgyak az avar-uralom idejéből, a Kr. u. 600—800 közti évekből valók.

Kijelölve a lóversenyteri lelet helyét népvándorláskori leleteink közt, időkoráról akarok egy pár szót szólni, melyről már fentebb, a hasonló jellegű leleteknél megjegyeztem, hogy összeesik a római uralom utolsó szakával. Bizonyítják ezt azok a római érme, edények, fibulák stb., melyek e leletekben előfordulnak. *Ordason* Philippus Arabs (244—249), *Mártélyon* ifj. Faustina († 175) és Aurelianus (270—275), *Püspök-Szent-Erzsébeten* Diocletianus (284—305), Constantius Chlorus (292—306) és Licinius (307—323), *Szirákon* valamelyik Konstantinus családjabeli császár (307—361), *Závodon* Constantius (337—361), *Regölyön* több más nagyon kopott éremmel együtt Valens (366—378), *Czikón* a több mint 30 darab III—IV. századbéli típusu érem közt, a mennyire meg lehetett állapítani, Herennius Etruscus († 251), Aurelianus (270—275), Carus (282—284), II. Constantius (337—361), Vetrano (350—356), Julianus Apostata (360—363) és Valens (366—378), *Keszthelyen* Tiberius és Antoninus Pius egy-egy érmén kívül Nagy Konstantinus (307—337), II. Constantinus (337—340), Constans (337—350), II. Constantius (337—361), III. Constantius Gallus

¹ Hampel id. m. XLIX., LII. — Arch. Ért. 1894. 186, és 1895. 381.

² Hampel id. m. LI., LIII. 1—3., LVI. CXLIII., CXLV. — Wosinszky, Tolnam. 552. sír, 953. l. Arch. Ért. 1896. 412.

(351—354), Julianus Apostata (360—363), I. Valentinianus (364—375), Valens (366—378), Gratianus (375—383) és II. Valentinianus (375—392) császárok érmeit találták. Ezekhez járulnak közönségesebb fajta római edények *Mártélyon* és *Závodon*, kései római fibulák *Mezőtúron*, *Hód-M.-Vásárhelyen*, *Czikón*, *Kömlődön*, *Regölyön*, *Závodon* és *Keszthelyen*, mely utóbbi leletben a fibulákon kívül római pecsétyűrűk és vaskulcsok is előfordulnak.

Az a körülmény, hogy e leletek érmeinek sorozata párhuzamos a IV. századbeli érmekek pannoniai forgalmával, a mi Salamon F. összeállítása szerint Valenszel szakad meg, a midőn t. i. 377-ben Pannonia kormányzója Frigeridus Thraciába vezette a római csapatokat,¹ sokfélekép magyarázható. Lipp V. a keszthelyi temető koráról az érmekek után azt állítja, hogy Gratianus és II. Valentinianus közös uralkodásánál (375—383) nem lehet korábbi, mert ezek a legkésőbbi érmekek.² Ilyenformán a többi temető kezdetét is körülbelül ezen időbe kell tennünk, mert a regölyi és czikói leletekben meg a harmadik társcsászár, Valens († 378) érmei a legkésőbbiek. Ez esetben a leletek kora nagyon egybevágna a hunn áramlattal, ha t. i. csupán a kezdetét vesszük számításba. De akkor éppen ezen szempontból nem magyarázható meg, hogy a Theodosiusok, Arkadius, Honorius, III. Valentinianus érmei teljesen hiányoznak, holott a hunnok közt ezek is el voltak terjedve s ép úgy felhasználhatták volna ékszernek, mint amazokat. Előttem úgy tűnik föl a dolog, hogy azoknak az érmekeknek akkor kellett a barbárokhoz jutniok, a mikor még forgalomban voltak, tehát nagyjában az Aurelianus és Valens közti század tartama alatt, mert éppen azon császároknak az érmei a leggyakoribbak, a kiknek a Pannonia szomszédságában lakó barbárokkal volt valami dolguk, így Aurelianus és Carus a Pannoniát fenyegető szarmatákat és kvádokat csillapította le, Liciniust góthok és szarmaták segítették Nagy Konstantin ellen, Nagy Konstantin uralmának vége felé a császár engedelméből a gepidáktól szorongatott vandalok s velük együtt a limigant-szarmaták által elkergetett jazigok telepedtek meg Pannoniában, Julianus césarnak 354-ben, II. Constantiusnak 358—359-ben, I. Valentinianusnak 369-ben és 375-ben ismét a kvádokkal és szarmatákkal volt baja, Gratianusról pedig tudjuk, hogy alánokból állított testőrcsapatot. Van tehát valami összefüggés a Pannonia körüli barbárokkal érintkező császárok, meg a barbár sírokban található érmekek közt s éppen ezen oknál fogva jelentőséget tulajdonítok annak a körülménynek, hogy az érmekek a III. század második felétől kezdenek összefüggőbb sorozatban feltűnni, a mit arra magyarázok, hogy az a barbár elem,

¹ Salamon F., *Budapest története.* 1885. II. k. 4. l.

² Lipp V., *A keszthelyi sírmezők.* Budapest, 1884. 50. l.

melytől valók a többször említett sírleletek, ugyanezen időtájban jutott érintkezésbe a rómaiakkal, akkor pedig temetőik keletkezésének ideje sem igen lehet sokkal későbbi; az Alföldön talán a IV. század első felébe, Pannonia déli részében a IV. század második harmadába, a Fertőmellékén a pannoniái érem-forgalom megszűnte után, az V. század első felébe tehetjük kezdetüket.

Időtartamukról már fentebb megemlítettük, hogy benyult az avar korba, a mit bizonyít az, hogy egyfelől ezen leletekben előfordulnak avarkori jelleggel bíró tárgyak, másfelől pedig, hogy az avar leletekben föltalálható a szóban forgó emlékek kezdetlegesebb, eldurvult folytatása. Bizonyos tehát, hogy az avarok beköltözésével nem szakadt meg a második csoportbeli leletek sorozata, de teljes átalakulásuk nem is váratott sokáig magára.

Az avarokkal 568-ban csak megkezdődött a kelet-európai nomádok áramlata s tartott egy egész századig. 598 körül az avarokkal rokon tarniakok és koczagerek vándoroltak be, 678 körül pedig onogundur-bolgárok követték őket. Ezekhez járult a szlávok beköltözése, a kik 568—630 közt részint az avarokkal jöttek, részint azok ellenére terjeszkedtek. A teljes elbarbárosodás tehát az 568—678 közti század leforgása alatt történt, a mit mindenesetre elősegített az is, hogy Sirmium, Singidunum (Belgrád) és Viminacium (Kosztolác) elfoglalásával 580—600 közt az iparcikkek előállításában jártas elem végkép kipszult nemcsak Pannoniából, hanem Pannonia határszéléről is.

A mit a lóversenyteri és a rokon leletek időkorának megállapítása céljából felhoztunk, abban egy vagy más tekintetben ethnikai jellegüket is érintettük. Bizonyos, hogy olyan leletek, melyek körülbelül a 300-tól 650-ig terjedő időbe esnek, nem tulajdoníthatók a hunnoknak, a kik 380—455 közt nyolcz évtizedig sem tanyáztak hazánkban, pedig nagyon megvan nálunk a hajlam arra, hogy a hunnok hagyatékának tartsák. Mások e leletekben germán emlékeket keresnek, bár már fentebb említettük, hogy a germánok ízlése más irányban fejlődött, a mi ugyanolyan módon jelentkezik a magyarországi és a nyugot-európai népvándorláskori leletekben. Föltéve mégis, hogy ez a Magyarország nyugoti határszélén túl nem igen terjeszkedő emlékcsoport olyan germán néptől származik, mely az V—VI. század folyamán nem követte az egymásután nyugotra költözött többi germánságot, a vandalokat, svéveket, góthokat, longobárdokat: csupán a gepidák jöhetnek számításba, mint a kik sohasem hagyták el Magyarország területét, hanem a III. századtól fogva folyton itt tanyáztak s az avar uralom alatt is, bár szolgaságban, fenmaradtak, úgy hogy utolsó nyomuk kevéssel a honfoglalás előtt vész el. Ámde a gepidák lakhelye, a Tiszától keletre eső vidék és az egy ideig Gepidiának is nevezett Erdély, egybeesik

azzal a területtel, hol a leleteket a germán jellegű tárgyaknak szinte kizárólagos előfordulása jellemzi, ellenben Pannoniában, melyre a szóban forgó leleteknek jelentékeny tömege esik, sohasem laktak. A germán elmélet tehát ép olyan gyöngye alakra támaszkodik, mint a hunn elmélet.

Ethnikai szempontból nagyon becses útmutatást nyújthatnának az anthropológiai vizsgálatok s a sok temetőből volna is rá temérdek összegyűlt anyag, ha az a tudósunk, kire úgy állásánál, mint a hazai tudomány követelményeinél fogva ez a feladat várna, annyira el nem volna foglalva a német anthropológiai tudomány fejlesztésével, hogy a Lenhossek és Pápai Károly halálával árván maradt magyar anthropológiára már nem tud időt szakítani. Mindössze a keszthelyi temetőnél hivatkozhatunk valami csekély anthropológiai eredményre, mely abból áll, hogy Keszthelyen három, egymástól lényegesen elütő emberfaj tanyázott a népvándorlás korában: egy igen magas, egy közép és egy alacsony termetű; az első, melynek sírjai a leggazdagabbak voltak, számra nézve a legkevesebb, koponyaalkata egészen arányos, a homlok széles és magas, a járomcsont nem állt kifelé, a fogak orthognath képzésűek, a kar- és lábszárcsontok erősek, a férfiak magassága 180—192 cm. közt váltakozik, ez a faj lehetett germán is, de lehetett alán is; a harmadik faj, mely csakis a városi sírmezőn fordult elő, a legszegényebb volt köztük, koponyaalkata rendkívül hosszú és végig keskeny, a homlok hátrafelé lapuló, a járomcsontok kiállóak, a végtagok véznák, a test magassága legfőlebb 145 cm.; legszámosabb volt a második, zömök testalkatú faj, a városi sírmezőn ebből állt a többség, a dobogói temetőben pedig csaknem kizárólagosan ez fordult elő, a homlok keskeny és alacsony, a hátsófej rendkívül széles, a járomcsontok kiugrók, a fogak képzése prognath, a férfiak lába kajla, a mi lovas népre mutat, a koponyatípust Lipp V. dolichocephalnak mondja, a dr. Török Aurél által meghatározott két koponya közül azonban csak a nőé volt dolichocephal, ellenben a férfié hyperbrachycephal, általában pedig az egész második faj, Török A. szerint, egy a kaukázai és mongol rassz keverékéből álló típust tüntet föl.¹ Ilyenforma faji viszonyok lehettek a mártélyi temető népénél is; az igen magas és zömök termetű típus megvolt itt is, csakhogy a mongolos jelleg a koponyaalkatban már az első típusnál is feltűnik, a mennyiben széles, kiálló arczsont és keskeny, kissé hátrahajló homlok jellemezte; még szembeötlőbb a széles arcú, erősen hátrahajló, keskeny homlokú, zömök testalkatúaknál, a minők a lovas sírokban fordultak elő, a kicznél a kajla láb is észlelhető volt.² A lóversenyteri csontvázak-

¹ Lipp Vilmos, *A keszthelyi sírmezők*. Budapest, 1884. 12. l.

² Arch. Ért. XII. 1892. 420. l.

ról, sajnos, nem tudunk semmiféle leírást és jellemzést szerezni; el vannak temetve az anthropológiai múzeumban.

Bármily csekély világot vetnek is a föntebbi adatok népvándorláskori leleteink egyik csoportjának népére: annyit sejtethünk, hogy annak egy a kaukázusi rasszal már régebb idő óta vegyülő turán népnek kellett lennie. Ez pedig más nem lehetett, mint a szarmata, melynek egyik ága, a jazig, már Krisztus születése körül megszállta az Alföldet s a III. század közepétől fogva, a mikor a góthok elfoglalták Daciát, a törzsrokon roxolánokkal, a IV. században pedig az alánokkal gyarapodott. Ez a nép volt az, mely a germánokkal, kvádokkal, vandalokkal, góthokkal sokszorosán összefüződött s ez volt az, mely a hunnok alatt a harcosok tömegét szolgáltatta, míg maguk a szoros értelemben vett és tiszta mongol jellegű hunnok csak a vezérlő elemet képezték.

A szarmaták nemzetiségének közelebbi meghatározását csak kerülő úton érhetjük el. Herodotus szavaiként «hibás kiejtésű» szkitha nyelven beszéltek, a miből az tűnik ki, hogy nyelvük a szkithával rokon dialektus volt, mely Herodotus mondai elbeszélésére támaszkodva (a szarmaták szkitha ifjak és amazonok ivadékai), valamely idegen elemmel való vegyülés következtében állt elő. Korábban azt hittem, hogy a szkitha nyelv a régi szumir-akkad nyelvvel volt közelebbi rokonságban, ez a felfogásom azonban, bizonyos jelenségek pontosabb számbavétele után, módosuláson ment keresztül. Most is valószínűnek tartom, hogy midőn a Kr. e. VII. században a szkithák a Fekete-tenger mellé kére nyomultak, egy jóval előbb bevándorolt szumir-akkad nyelvű népelemet találtak Kelet-Európában, de maguk a szkithák, valamint a szarmaták a törökséghez tartoztak. A *szaka* név, a hogy a szkithák hívták magukat, ma is a nemzeti neve egyik török népnek, a kelet-szibériai jakutoknak, a kik különben a többes számot jelölő «szakha-lar» alakot használják, ennek pedig ősbibb hangalakban a «szoko-loth» vagy a fekete-tengermelléki görög gyarmatosok kiejtése szerint a «szkolot» felel meg, a mi a szkithák uralkodó törzsének volt a neve. A míg tehát a görög végzettel ellátott s görög kiejtéshez idomított régi «szkythész», azaz «szakyth» névben egy általánosabb elterjedésű turán többes ragot találunk : az újabb bevándorlók «szkolot» neve már egyenesen törökös jellegű. Nem szándékozom e kérdés további fejtegetésébe bocsátkozni, csupán a szkitha és szarmata nyelv közti dialektusi eltérés feltüntetésére akarok egy pár adatot felhozni. A magyar nyelvbe is átjött török *tengiż* (tenger) szónak a szkitha nyelvben a szkitha Poseidon neve, a Thamimaszada vagy Thagimaszada (tenger-anya) szerint körülbelül *thammasz*, *thangasz* felelt meg; Plinius korában, midőn a szarmaták elhatalmasodtak az egykori szkitha földön, a Mæotis neve, a «tenger anyját» jelentő Temerinda tanúsága szerint a *thammasz* helyett már a *temer-*

alak járta. Ez az *r*-es átalakulás más régi szkitha szónál is tapasztalható; fennmaradt a szkitha nyelvből a «fejedelmet» jelentő *kozol*, *k(a)szaj* szó, ez a szláv és lett-litván nyelvekbe már *r*-es alakban ment át: *kral*, *karalas* s ugyanennek felel meg a magyar *király* szó. Dél-Oroszország egyik jellemző növénye a vadkender, melyet a görögök nyilván szkitha szóval *kannabisz*-nak neveztek; a szarmata szóalak, tekintve a thammasz-temer szók közt mutatkozó hangváltozást, valamint Temer-inda (tenger-anya) névben levő *s* a török *ana* (anna) szónak megfelelő *inda*-alakot, körülbelül *kendebir* vagy *kendevir* volt s ebből lett aztán a magyarban a *kender*, a későbbi törökségnél a *kendir* szó.

Mindent számbavéve, az egykori szkitha nyelv mai képviselőjének a kelet-szibériai jakut s a szarmata nyelvének a középvolgamelléki csuvas nyelvet tekinthetjük; mindegyik meglehetősen különálló helyet foglal el a törökségben s egyes hangsajátságaiknak közös volta (p. a szókezdő *sz* a török *j* helyett) arra vall, hogy a törökségen belül valaha egymással közelebbi rokonságban levő törzset képeztek.¹

A szarmata nép már Dél-Oroszországba való benyomulása előtt különböző idegen elemeket vett föl magába. Herodotus korában a Dontól és Azovtengertől keletfelé az Aralig tanyáztak, délfelé az iránnal érintkezve, kiknek politikai és kulturális befolyását a perzsa hatalom virágkorában semmi esetre sem kerülték ki. Valószínű, hogy az előkelőbb nemzetségek is irán eredetűek voltak közöttük. Midőn pedig a Kr. e. II. század közepe táján Belső-Ázsiából megindult a jüecsi-uszun népáramlat s a nyugot felé tanyázó törzseket kiszorította előbbi lakhelyükről, a Tobol- és Irtis-forrás vidékétől a Jaxartesig és Aral-tóig lenyult masszageták nagy tömege benyomult a szarmata népségbe, a melybe aztán a masszagetákkal magyar-ugorfajta elemek kerültek.² Szarmata név alatt tehát háromféle elem került Dél-Oroszországba, ott a szkithákat is magukba véve, ú. m. török, ugor-magyar és irán, melyek egymással sokféleképp keveredtek, egy egységes néppé azonban soha nem olvadtak össze, külön nemzeti

¹ Félreértések kikerülése végett megjegyzem, hogy a jakutokat vagy szakhákat, kik a Jeniszei mellől délnyugot felől nyomultak mai hazájukba, a Lena mellékére, azon visszamaradt királyi szkithák vagy szkolotok ivadékaiknak tartom, kik Herodotus szerint (IV. 22.) a pontusiaktól elszakadva, a thyszszagetáktól és jyrkáktól északfelé, valahol a kirgiz-pusztaság északkeleti részében tanyáztak. Itt lehetett a szkolotok régi hazája, mielőtt az isszedonok és masszageták délnyugotra szorították őket; az úgynevezett szkitha tárgyak is, melyeknek nyugoti határa Magyarország, keletfelé a Baikal-tóig követhetők.

² Ezért mondja Ammianus Marcellinus (XXIII. 5, 16.): *Massagetis quos Alanos nunc appellamus*. Az örmény Faustus Byzantinus (élt 350—450 körül) a Kaukázustól északra lakó nomádokat *maszkhilok*nak nevezi, belefoglalva az alánokat is, királyukról azt mondja, hogy az Arsakida-házból származott; a maszkhitok nemzetiségére nézve nagyon fontos azon adata, hogy a Kaspi-tenger északnyugoti partvidékén elterülő pusztaságot *Vatná*-nak (magy. vadon) hívták. (Der Faustus von Byzanz: *Geschichte Armeniens*. Aus dem Armenischen übersetzt von Dr. M. Lauer. Köln, 1879. III. könyv, 6. feje. 10., 11. l.)

egyéniségük a sokszoros keveredés mellett sem veszett el, hanem a keveredés különböző fokához mérten egyfelől a csuvas (a középkori hunn-bolgár) népben, másfelől a magyarságban, aztán meg a kaukázusi osszétékben (a középkori alánokban) maradt fenn a különböző eredetnek egyik vagy másik csoportnál erősebben kidomborodó jellege. Ilyenformán érthető lesz, hogy bár a szarmaták zöme török nyelvű nép volt, nyugoti águknál, a magyarországi jazigoknál a fennmaradt személynevek (Banadaszp, Zizaisz, Zantik, Masztór stb.) irán eredetűek, némely törzsnévben pedig, minők: *limigant*, *arkaragant*, *pikensz*, *amikensz*, a magyar-ugor *had*, *kant* szónak megfelelő végzetet találunk s ezzel összhangzásban egy rómaikori barbár sírleletben a torontálmegyei *rábéi Anka-szigeten*, tehát épen azon a vidéken, hol a IV. század dereka táján a Tisza kiöntései által védett mocsarak közt a limigant-szarmaták laktak, olyan korongidomú, köze-



Rábé.



Bezdéd.



Pörös.



Szeged-Óthalom.



XIX. A rábéi és ősmagyar pitykék.

pükön kissé bemélyített s arannyal futtatott pitykék vagy gombok fordulnak elő, minők honfoglaláskori leleteinkből ismeretesek.*

A mi jazignak mondható lelet eddigelé ismeretes (rábéi Anka-sziget, fehér-tói, szeged-röszkei, tömörkényi, vizesdai, kecskeméti, nagy-kőrösi Földvár), azokban nem találjuk meg azon előzetes formákat, melyekből népvándorláskori szíjvégeink, övkapcsaink stb. kifejlődhetnek, pedig ezek a bennük, mint a vizesdai leletben s a nagy-kőrösi Földvár melletti sírokban (Vespasianus és Philippus Arabs) előfordult érmek tanúsága szerint a III. századba nyultak. Igaz, hogy általában véve szegényes e sírok melléklete, de két nagyon jellemző ékszerük, a kékes-fehér hosszúkás kalcedon-gyöngyök s a fibulák (valamennyi római eredetű) a szarmatáknak tulajdonított népvándorláskori leleteinkből elmaradtak, illetőleg a római fibulák még helylyel-közzel előfordulnak, de nem nyernek folytatást, mint a germán fibulánál tapasztalhatni.

Ebből két eredményt vonhatunk le: 1. a népvándorláskori szarmaták zöme nem magyarországi jazigokból, hanem déloroszországi szarmatákból, roxolánokból és alánokból állt; 2. ezek a griffes, küzdő állatokkal és lombozatos ékítés-

* Arch. Ért. 1891. XI. 210.

sel, indákkal ellátott s áttört övdíszítményeket magukkal hozták. Erre vallanak a déloroszországi kurgán leletek a szkitha-szarmata korból, melyeknek a pontusi városok görög iparosai által készített arany tárgyain már megtaláljuk a népvándorláskori övtagok legkedveltebb díszítési motívumait, a griffeket, küzdő állatokat, az S alakú és hosszában futó növényindákat. A pontusi görög iparművészet hanyatlását a pantikapaioni érmeiken a Kr. u. III. század elején tapasztalhatni; az elbarbárosodás a III. század vége felé s a IV. század elején következett be, VIII. Reskaporis bosporusi király (314—335) érmei már a teljes eldurvulás bélyegét viselik magukon.¹ Ha nem is épen ezen időtájból való, de valami sokkal korábbi sem lehet az az alexandropoli kurgánban lelt s Tolsztoj és Kondakoff után Hampel J. által közölt szkitha csörgetyű, melynek négy-szögű keretbe foglalt, áttört művű griffje már közel áll a mi leleteink griffjeihez.² Griffeket találunk ezenkívül a nagy-blizniczai koronán, a tamari szarkofagon, a kercsi tumulusban lelt vésett kövön, egy kulobai karpereczen stb.³ A lóversenyteri indás szíjvég díszítési motívumának pontusmelléki előzményéül megemlíthetjük a nagy-blizniczai nyaklancz, tamani szarkofag és akburani aranysüveg hasonló jellegű díszítményeit.⁴

Feltűnő, hogy a jazigoknál nem találjuk meg ezen motívumokat, bár azok Dél-Oroszországban már a jazigok bevándorlása előtt előfordulnak a szkitha-emlékeken. Úgy látszik, mielőtt régi hazájukból kiszorultak, a szarmaták keleti ágát képezték, sokkal messzebb estek a Pontus vidékétől, semhogy az ottani műipar valamelyes befolyást gyakorolt volna rájuk. Arrianus (I. 2. 3.) említi, hogy Nagy Sándor hadat viselt ellenük, a miből az látszik, hogy abban az időben az Aral körül Baktria felé kellett lakniok s így hihetőleg azonosak a jatokkal (*Ἰάτοι*, Jatii), a mely esetben nagyon is kínálkozik az a föltevés, hogy a jazig (*Ἰάζυγες*, Jazyges) névalak magyarfajta elemek útján került a görögökhöz és rómaiakhoz, mert a *t-sz* (jat-jász) hangváltozás a magyar nyelvet jellemzi s maga a *jazig*-alak pedig a többesszámú *jászok* névnek felelne meg. A jazigok zöme szkitha területre nyomva a szarmaták nyugoti ágát, melyet csúdosjellegű névvel roxolánoknak, volgamellékieknek neveztek, a Mæotistól északra telepedett meg, egyik csapatuk pedig Magyarország területére hatolt. Ilyenformán gondolom megmagyarázhatóan, miért maradtak ki a jazigok a kelet-európai szkitha-szarmata ízlésnek bármily barbár módon jelentkező köréből.

¹ Reinach S., *Antiquités du Bosphore Cimmérien*. LXXXVII. tábla.

² *Ruszkija drevnoszti*. II. 94. *Arch. Ért.* 1893. XIII. 405.

³ *Antiquités de la Russie Méridionale*. Par N. Kondakoff, le comte I. Tolstoi et S. Reinach. Paris, 1891. 40—41., 53., 65. I. Reinach S., *Ant. du Bosph. Cimm.* XIII. tábla, 2.

⁴ *Ant. de la Russie Mérid.* etc. 40., 49., 53. I.

Népvándorláskori leleteink szkitha-szarmata jellegű csoportja tehát, melynek keletkezését Dél-Oroszországban kell keresnünk, nem lehet korábbi annál az időnél, midőn Dacia bukásával (259) a kelet-európai barbárok előnyomulását mi sem akadályozta meg. A góthokkal, a kik a Dnyeper és Don között tanyázó szkithával vegyült szarmata népséget meghódították, ez is behatolt Magyarország területére s a pusztasághoz levén szokva, itt is az Alföldet kereste föl s elvegyült törzsrokonai, a jazigok közt. A mit tehát az érmek nyomán következtettünk, más úton körülbelül ugyanarra az eredményre jutottunk. A III. század második fele, a IV. század eleje az az időpont, a mikor — talán a hódító germánok neve alá foglalva — roxolánok és más déloroszországi szarmaták meghonosították nálunk azt az elbarbárosodásnak indult ízlést, mely a fekete-tenger melléki mixhellen műiparnak a hagyománya.

Összehasonlítva a lóversenytéri leletet a többi hasonló jellegű lelettel: egy jelenség hívja föl figyelmünket, a mit eddig még nem említettünk. A lóversenytéri leletben nincsenek meg azok a griffes, küzdő állatos szíjvégek, csatok, kapcsok stb., melyekről főntebb szoltunk. Ha ezt csakis itt, a különben is csonka és egy pár sír mellékleteiből álló leletben tapasztalnánk, nem tulajdonítanánk neki fontosságot. De egész sorozata van a nagyobb temetőeknek s mindegyik régióból, hol csupán a lombozatos és indás díszítési motívum fordul elő. Ilyenek az Alföldön: Hódmező-Vásárhely, Horgos, Szeged-Öthalom, Szeged-pályaudvar, Mezőtúr; a Dunán túl a délkeleti régióban: Püspök-Szent-Erzsébet, Czikó, Kömlőd, Regöly, Gerjen; a Fertővidéken: Csorna, Sobor; s még tovább Stiriában: Krungli és Hohenberg.¹ Arra, hogy esetleg korbeli különbséget állapítsunk meg a griffes és griffnélküli leletek közt, maguk a leletek alig szolgáltathatnak valami támaszpontot. Mégis úgy tetszik, mintha a griffes leleteknél a növénydíszítményekben több volna a természetesség, dúsabbak, változatosabbak s nem oly merevek, mint amazoknál; olyan viráglevelés és lombozatos szíjvégek, minők Szeged-Sövényházán (LXXIII. 1.), Ordason (LXXVIII. 3.), Keszthelyen (XC. CXII. 1—2.), Nemesvölgyön (CXLI. 1—2.), Mártélyon (CXLIX. 7.)² fordulnak elő, a leletek másik csoportjában nem találhatók. Ezenkívül az utóbbiaknál a merev növénydíszítményben itt-ott még észrevehető, hogy eldurvult griffből vagy küzdő állatokból alakult.³ Talán nem csalódunk tehát, ha abban a véleményben vagyunk, hogy a griffes tár-

¹ A krungli és hohlenbergi leleteket l. Arch. Ért. 1894. 360., 1895. 249.

² A zárjelben levő számok Hampel J., *A régibb középkor emlékei Magyarhonban*. Budapest, 1894. című művének tábláit jelentik.

³ Ilyenek a csúnyi leletben egy csat (Arch. Ért. 1894. XIV. 308. l. 13. ábra), Hampelnél LXIV. t. I. és 6. sz. szíjvégek.

gyakkal való temetkezés előbb kezdődött, mint az a másik, midőn csupa növénydíszítésű tárgyak kerültek a sírba, s ha ebben a technikai ügyességnek kisebb fokát kerestük, akkor az ilyen leletek kezdetét a szarmaták azon ágának áramlatával hozhatjuk kapcsolatba, mely egész a hunnok fölléptéig a kelet-európai pusztaságon nomádizált s csak a IV. század utolsó tizedeiben, a hunnok alatt költözött hazánkba.

Hosszúra nyult fejtegetésünknek végére értünk. Eredménye abban foglalható össze, hogy a lóversenyteri sírok olyan szarmatáktól származhatnak, a kik a hunnokkal együtt jöttek Magyarországra s rövid ideig a Duna balpartján tanyáztak, állandóan azonban le nem telepedtek.